

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtetett világ védelméről

FELELŐSSÉGÜNK A TEREMTETT VILÁGÉRT

„Minden általa és érte teremtetett...” (Kol 1,16)

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtetett világ védelméről

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés

1. A környezetvédelem és éghajlatváltozás: természettudományos szempontok

1.1 A környezeti problémák természete

1.2 A környezeti krízis okai

2. Az ember és a teremtetett világ kapcsolata a filozófia a teológia és az Egyház társadalmi tanításának tükrében

2.1 Ökofilozófiai megközelítések

A) Emberközpontú, vagyis antropocentrikus elméletek

B) Ökológiai központú, azaz ökocentrikus vagy nem antropocentrikus elméletek

2.2 A Szentírás tanítása a teremtetett világ és az ember kapcsolatáról

A) Az Ószövetség tanítása

B) Az Újszövetség tanítása

2.3 A környezet megóvása az Egyház társadalmi tanításában

3. A keresztény szemléletű gazdasági és környezeti rend erkölcszociológiai alapjai – a konkrét cselekvés a gondolkodásmódra épül

3.1. Két paradigma: emberképük és egymással való kapcsolatuk az Egyház tanításának tükrében

3.2 Gazdasági–környezeti alternatíva az erényetika alapján

A) Az értékek szerepe

B) A közjó és a környezet kapcsolata

4. Lelkipásztori megfontolások a teremtetett világ védelméért

4.1 Az Egyház cselekvésének indítékai – sajátos keresztény megközelítés

4.2 Téves, és változtatásra szoruló meggyőződések

4.3 A gondolkodásmód megváltozásának szükségessége

4.4 Az Egyház és a hívek feladatai – az Egyház tevékenységének területei

A) Tanítás – tanúságtétel – evangelizáció

B) Liturgia: a teremtett világ dicsőítése – a teremtett világ szemlélése

C) Közösségi élet

D) A szolgáló szeretet

4.5 Együttműködés más szervezetekkel – közösségekkel

4.6 Összegzés

Következtetések

Szakkifejezések magyarázata

Jegyzetek

Rövidítések

Források

BEVEZETÉS

1. A természeti környezet gyorsuló pusztulása és a globális klímaváltozás immár realitás. Hatását az emberek szó szerint saját testükön érzik: hőség és aszály, viharok és heves esőzések, olvadó gleccserek és árvizek, kieső termés és terjedő betegségek. A globális éghajlatváltozás átfogóan veszélyezteti a mai, és még sokkal erősebben az eljövendő generációk életfeltételeit, valamint az emberen kívüli természetet. Biológiai, szociális és térbeli kihatásai ezért komoly kihívást jelentenek az emberiségnek. A kihívásra cselekvően kell válaszolnunk. Isten gondjainkra bízta a teremtést, ezért felelősek vagyunk érte.

2. Az éghajlatváltozás és környezetpusztulás hatásainak már ma is évente sok tízezer ember esik áldozatul főleg a világ legszegényebb területein. Az

ivóvíz- és termőtalajkészlet csökkenése – ami a változások egyik következménye – a menekülés és a háborús öszszecsapások egyik fő okává válik, amely szoros kapcsolatban áll a béke és a biztonság kérdésével. Az uralkodó tudományos nézet szerint a globális éghajlatváltozás, aminek jelentős részben és szinte biztosan az ember a kiváltója, visszafordíthatatlanul megkezdődött, és kihatása sok ember, valamint számos élőhely túlélését veszélyezteti.

3. Függetlenül attól, hogy milyen mértékben okozója az emberi magatartás a globális klímaváltozásnak, szükséges az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése és a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás. Erre kötelez az előrelátás és a felelősség, legfőképpen amelyet a legkiszolgáltatottabbak és a következő generációk iránt viselünk. A szegényebb országok eddig jóval kisebb mértékben járultak hozzá az éghajlatra káros üvegházhatású gázok kibocsátásához, mint az ipari országok, ugyanakkor az ipari országok könnyebben tudnak alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz. Az éghajlatváltozás ezért a globális igazságosság problémájához is tartozik.

4. Jelentős erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy mérsékeljük, és lehetőség szerint elkerüljük a környezetet pusztító, valamint az éghajlatot károsító magatartást, továbbá hatékony stratégiákkal kell alkalmazkodnunk a klímaváltozás körülményeihez. Ahhoz, hogy az emberiség meg tudjon felelni ennek a próbatételnek, mindenkinek részt kell vállalnia ebben a feladatban. Az előttünk álló kihívás jelentős, de értékeken alapuló cselekvésünk és önmérséklésünk által a helyzet pozitívan befolyásolható.

a) Assisi Szent Ferenc az ökológia művelőinek védőszentje

5. II. János Pál pápa Assisi Szent Ferencet 1979-ben az ökológia művelőinek védőszentjévé nyilvánította. Szent Ferencben mélységes tisztelet és csodálat élt a megtestesülés titka iránt. A hagyomány neki tulajdonítja az első betlehem megalkotását is az itáliai Greccióban. Legnépszerűbb és legismertebb műve a „Naptestvér éneke” vagy a „Naphimnusz”[1] nem egyszerűen romantikus gyönyörködés a természet szépségeiben, hanem Ferenc belső lelki érésének gyümölcse, életének végén, testi és lelki szenvedések között megszülető ének. A költemény Istent mindenható, fölséges és jóságos Teremtőnek ismeri el, akit az ember a teremtményekért és a teremtmények által dicsér. Szent Ferencet méltán sorolják azok közé a szentek és híres emberek közé, akik

különös tisztelettel viseltettek a természet mint Isten által az emberiségnek adott adomány iránt [...]. Ferencnek különös érzéke volt Isten minden teremtménye iránt és szinte büszke belső késztetéssel írta a Teremtmények énekét, akik által – különösen a naptestvér, a holdnővér és a csillagok által – a legfölségesebb, mindenható és jóságos Úrnak megadta a neki kijáró dicséretet, tiszteletet és minden áldást.

[2]

6. Szent Ferenc a teremtett világgal szembeni keresztény magatartás középpontjára mutat rá. A teremtés Isten embernek szánt ajándéka, Isten és ember találkozásának színtere, amelynek Istentől rendelt célja van. A környezet megóvása ezért több, mint a jelen és a jövő generációk méltó életkörülményeinek biztosítása, hiszen az ember Istennel, az emberekkel és a teremtett világgal való kapcsolata egységet alkot. A keresztény ember ugyanakkor a természeti környezet megóvásakor *minden jóakarátú emberrel* kész együttműködni, hiszen ez nem más, mint a *közjó*, vagyis az *emberi méltóság* védelme és előmozdítása.

b) A körlevél szerkezete és célja

7. A jelen körlevél az embernek a teremtett világgal való kapcsolatát vizsgálja és a keresztény hagyomány, valamint az Egyház tanítása alapján a felelős cselekvés alapjaira és kulcspontjaira kíván rámutatni. Az első rész a környezeti problémák természettudományos megközelítését adja, a második részben a válaszadás filozófiai és teológiai alapjai, valamint az egyház társadalmi tanításának a témához kapcsolódó legfontosabb elemei kerülnek bemutatásra. A harmadik rész egy olyan gazdaságetikai modellt mutat be, amely a teremtett világot a közjó részeként szemléli és így megőrzését nem kizárólag a piaci elvek alapján látja biztosítottnak. A negyedik fejezet pedig az előzőekre épülve az egyház lelkipásztori szolgálatát mutatja be, amely szerint a hiteles Krisztus-követésnek a teremtett világ értékeivel való egyéni és közösségi kapcsolatainkban konkrétan is meg kell mutatkoznia.

1. A KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS ÉGHAJLATVÁLTOZÁS: TERMÉSZETTUDOMÁNYOS SZEMPONTOK

1.1 A környezeti problémák természete

a) Az ökológiai válság bizonyítékai

8. A világ mérvadó tudósai, szakemberei, szervezetei és vallási vezetői ma már széleskörűen egyetértenek abban, hogy súlyos környezeti válsággal nézünk szembe, és hogy ennek okai végső soron az emberi tevékenységben keresendők. Az ezt megkérdőjelező álláspontok – még ha a sajtó gyakran jelentős terjedelemben számol is be róluk – a tudományos életben elenyésző kisebbségben vannak. Hangoztatásuk, népszerűsítésük mögött a legtöbb esetben csupán önzés, gazdasági vagy politikai érdekek húzódnak. A tudomány természeténél fogva az egyes jelenségek pontos magyarázatát, a várható fejleményeket vagy a különböző okok súlyát illetően természetesen lehetnek nézetkülönbségek, amelyek szükségesek is ahhoz, hogy megfelelő mélységben megértsük és feltárjuk ezeket a folyamatokat. Felelősen gondolkodva azonban ma már nem lehet elhárítani vagy megkérdőjelezni a környezeti rendszerek válságának tényét, és az ember felelősségét a jelen helyzet kialakulásában.

9. Minden jelentős, megbízható, független szervezet és felmérés a természeti rendszerekben végbemenő, alapvető működésüket fenyegető, egyre gyorsuló változásokról számol be.[3] A fajok kihalásának sebessége napjainkban ezerszerese a természetes folyamatokkal magyarázhatónak és a földtörténetileg jellemzőnek, a jövőben pedig akár a jelenlegi tízszeresére is felgyorsulhat.[4] Évente több ezerre tehető azon fajok száma, amelyek véglegesen és visszafordíthatatlanul eltűnnek Földünkről, jelentős részük anélkül, hogy megismertük, vagy a tudomány leírta volna őket. 1970 óta az ökoszisztémák állapotában 30 százalékos romlás ment végbe, azaz 35 év alatt elvesztettük a természeti rendszerek közel harmadát vagy teljes eltűnésük, vagy a megmaradó rendszerek rosszabb állapotba kerülése (degradálódása) révén.[5] A mérsékelt övi ökoszisztémák 70 százalékát már tönkretettük vagy súlyosan átalakítottuk,[6] a trópusi esőerdők irtása pedig az utóbbi évtizedekben olyan mértékben felgyorsult, hogy az 1990 és 2005 közötti időszakban évente legalább 100 ezer négyzetkilométer (Magyarország teljes területénél nagyobb) erdőterület tűnik el az ezeknek az erdőknek otthont adó dél-amerikai, afrikai és délkelet-ázsiai régióból.[7] 1750 óta, 250 év

alatt kb. harmadával, 280 ppm-ről 380 ppm-re nőtt az üvegházhatású légköri szén-dioxid koncentrációja, ilyen sebességű változás soha korábban nem volt tapasztalható.[8]

10. Mindezek – az itt csak kiragadott példákkal illusztrált – változások elegendő bizonyítékul szolgálnak ahhoz, hogy egyértelműen kimondjuk: a természeti rendszerek ember általi átalakítása olyan mértéket öltött, amely mára felborította azok működési folyamatait, földtörténeti léptékben is páratlan sebességű változásokhoz vezetett, és ezzel – állat- és növényfajok sokasága mellett – bizonytalanná tette a bolygónk élő rendszereitől függő emberiség jövőjét is.

b) A legfontosabb környezeti problémák

11. A természetbe való mértéktelen beavatkozásunk következtében a környezeti válság jelenségei ma már szinte mindenhol tapasztalhatók. A globális léptékű erdőirtások, a természetes élőhelyek megsemmisítése és átalakítása egyre fokozódó ütemű *fajkihaláshoz* vezetnek. Ebből a szempontból a biológiai sokféleség, az ún. biodiverzitás egyik legjelentősebb hordozóinak, a trópusi esőerdők rohamos csökkenése a legriasztóbb. Ezekben az ökoszisztémákban található a Földön élő fajok közel fele.[9] A biológiai sokféleség csökkenése azonban nem csupán távoli országok problémája: a leginkább veszélyeztetett élőhely típusok között nem pusztán számos európai közösség található (pl. mediterrán erdők és tengerparti társulások), de Magyarország őshonos társulásainak egy része (pl. gyöngyvirágos tölgyesek, erdős-sztyeppek) is az eltűnés határán áll. Hazánkban mintegy 1100 veszélyeztetett faj található, melyek megfelelő intézkedések híján rövidesen kihalhatnak.[10] A biológiai sokféleség megőrzése nem csupán azért fontos, mert – ahogyan a Magyar Katolikus Püspöki Kar 2003-as „Az Élet kultúrájáért” körlevele is leszögezi – a teremtmények, mint Teremtőjük szándékának kifejeződései, önmagukban rejlő értéket hordoznak[11], hanem a biodiverzitás fennmaradása az élő rendszerek stabil működése, és így az ezektől függő emberiség szempontjából is elengedhetetlen. Az emberiség számára megfelelő természeti környezetet csak a jelenlegihez hasonlóan sokszínű, gazdag ökoszisztéma tud biztosítani.

12. Hasonlóan súlyos problémát jelent a *vizek helyzete*. A folyók, tavak elszennyezése és átalakítása világszerte súlyos gond. Az élő vizek hajózó- és szennyvízcsatornákká, víztározókká, ipari tájakká alakulnak át. Ez nem csupán természeti értékek eltűnését, fajok kihalását, ökoszisztémák

tönkremenetelét jelenti, hanem a nagy folyó-átalakítások (duzzasztógátak, víztározók) miatt millióknak kell elhagyni lakóhelyüket. A szennyezések és a fizikai beavatkozások ivóvízbázisainkat fenyegetik, emberek tömegei veszítik el a folyókhoz, tavakhoz kötődő megélhetésüket. A világtengerek állapota is aggasztó. A nagy olaj- és egyéb szennyezések mellett a folyókkal bemosódó anyagok, a túlhalászat, a tengervíz kémiai megváltozása (savasodása) és melegedése egyes területeken katasztrofális hatásokkal járt, gyakorlatilag halott tengerrészeket, pusztuló korallpadokat, megfogyatkozott halállományt okozott.

13. Felszíni vizeink sebezhetőségét Magyarországon, ahol vizeink 95 százaléka a határainkon túlról érkezik, különösen élesen tapasztaltuk meg az elmúlt évek eseményei – a Duna elterelése a Szigetközben, a tiszai ciánszennyezés, az egymást követő árvizek, a Rába habzása, a Balaton vízszintingadozásai stb. – kapcsán. Mi sem bánunk azonban kellő gondossággal élővizeinkkel, ipari létesítményeink csakúgy, mint mi magunk mindennapjaink során, súlyosan szennyezzük, pazaroljuk a klímaváltozás nyomán egyre inkább felértékelődő vízkincsünket. Nincsenek biztonságban a felszín alatti vízkészletek sem, a szennyezések, a túlzott kitermelés (pl. ásvány- vagy termálvíznyerés céljából) ezeket is fenyegetik.

14. A *levegőszennyezés* nyomán városaink sokszor az egészségre veszélyes környezetté válnak. A lakossági fűtés vagy az ipari tevékenységek ugyan szintén hozzájárulnak ehhez, de ma már elsősorban a közlekedés tehető felelős azért, hogy a különböző szennyező anyagok túl magas, időnként közvetlen veszélyt jelentő töménységben vannak jelen a városok levegőjében. A növekvő motorizáció ára a légúti panaszok, az allergiás, asztmás megbetegedések ugrásszerű megnövekedése, különösen a gyerekek körében. A 70-es évek eleje óta több mint százszorosára nőtt a hazai asztmás megbetegedések száma,^[12] az Európai Bizottság felmérése szerint Magyarországon átlagosan 3 évvel élünk rövidebb ideig a levegőszennyezés miatt.^[13]

c) Az éghajlatváltozás

15. Kiemelten kell foglalkoznunk a globális klímaváltozás kérdésével. Bár időről időre történnek – elsősorban politikai vagy gazdasági indíttatású – kísérletek az emberi tevékenység szerepének jelentős alábecslésére, a világ mérvadó klímakutatói egyetértenek abban, hogy a természetes folyamatoknak ugyan van szerepe bolygónk éghajlatának változásában,

de az a sebesség és mérték, ahogyan ez a jelenben bekövetkezik, a természetes okok semmiféle kombinációjával nem magyarázható. A klímaváltozásért tehát döntő többségében az emberiség által az atmoszférába kibocsátott ún. üvegházhatású gázok (ÜHG-k) felelősek. Ezek a légkörben maradva a Napból érkező és a földfelszínről visszaverődő sugárzást – ahogy koncentrációjuk növekszik – egyre kevésbé engedik kijutni az űrbe. Ehelyett a hőt az atmoszférán belül tartják, növelve annak átlagos hőmérsékletét és energiatartalmát. Ilyen gázok elsősorban a szén-dioxid, de fontos szerepet játszik a metán, a dinitrogén-oxid, illetve a magaslégtérben ózonréteg koncentrációjának csökkentéséért („ózonlyuk”) is felelős halogénezett szénhidrogének („freon gázok”).

16. A szén-dioxid elsősorban a fosszilis energiahordozók (szén, kőolaj, földgáz) elégetése révén kerül a légkörbe. Tekintve, hogy energiafelhasználásunk – így az elektromos energia – döntő többségét (globálisan mintegy 80 százalékát) ma még ilyen forrásból fedezzük, szén-dioxid kibocsátásunk végső soron az elhasznált energia mennyiségével arányos, fordítsuk azt közlekedésre, világításra, fűtésre, szállításra, anyagi javak előállítására, vagy bármilyen egyéb célra. Az energiatakarékosság ezért a természeti környezet megóvásának egyik legfontosabb eszköze. A szén-dioxid szint növekedéséhez emellett az erdőirtások is hozzájárulnak, egyrészt a bennük raktározott szén-dioxid jelentős részének felszabadítása, másfelől szénmegkötő kapacitásuk felszámolása révén. Az erdők megőrzése világszerte ezért valamennyiünknek, nemcsak a nagy erdőterületekkel rendelkező államoknak az érdeke. A metán forrása a növekvő húsfogyasztás kielégítése érdekében folytatott tömeges állattartás, a szilárd hulladékok felhalmozódása és lebomlása, egyes mezőgazdasági tevékenységek (pl. rizstermesztés), a biomassza elégetése, illetve a fosszilis energiahordozók (elsősorban a földgáz) bányászata, szállítása és elégetése. A dinitrogén-oxid számos forrásból, köztük pl. a műtrágyahasználatból származhat, a halogénezett szénhidrogének pedig a harmincas évektől mesterségesen előállított, hűtőszekrényekben, hajtógázokban, a műanyagiparban alkalmazott vegyületek, melyeket a 80-as évektől kezdve – ózonréteg-károsító tulajdonságaik miatt – fokozatosan kivontak a forgalomból, így a klímaváltozás kapcsán a jövőben kevésbé kell számolnunk velük, azonban az ezeket helyettesíteni hivatott vegyületek sokszor ugyancsak üvegházhatásúak.

17. E gázok üvegházhatása nyomán a légkör egészét érintő változások következtek be, melyek a jövőben előreláthatólag erősödni fognak. A

földfelszín átlaghőmérséklete a megbízható és átfogó mérések kezdete, az 1860-as évek óta 0,7 °C-kal emelkedett. Ez az átlaghőmérséklet-növekedés 2100-ig, a klímaváltozás megállítása érdekében hozott intézkedésektől függően elérheti 2–6 °C-ot.[14] Az átlaghőmérséklet emelkedése nem azt fogja jelenteni, hogy a Földön mindenhol egy kicsit melegebb lesz. Egyes területeken, például a sarkvidékeken, a melegedés az átlagot messze meghaladhatja. Máshol az összetett légköri rendszerek átalakulása, és az óceáni áramlások irányváltoztatása miatt nem, vagy alig lesz tapasztalható változás. Megváltozik a csapadékeloszlás, egyes vidékeken pusztító aszályok állandósulhatnak, máshol pedig özvízszerű esőzésekre és áradásokra lehet számítani, sőt, különböző időpontokban egyes területek akár mindkét jelenséggel szembe kell, hogy nézzenek. Általában is gyakoribbá válnak egyes szélsőséges időjárási jelenségek, a trópusi és szubtrópusi területeken pedig egyre gyakoribbá és erősebbé válhatnak a New Orleans-t 2005-ben sújtó Katrina hurrikánhoz, vagy a 2003 nyári európai hőhullámhoz hasonló időjárási jelenségek. A hőmérséklet emelkedése nyomán a sarkvidéki jégsapkák gyorsuló ütemben olvadnak, ami a nem úszó típusú jég olvadása esetén, továbbá a hőtágulás következtében a tengervízszint megemelkedését idézi elő, súlyosan veszélyeztetve egyes alacsonyan fekvő területeket, pl. kis óceáni szigetállamokat, vagy tengerparti síkságokat és mélyföldeket (Hollandia, Banglades, Kelet-Kína stb.). A magashegyi gleccserek visszahúzódása az innen eredő folyók vízjárására gyakorolhat kedvezőtlen hatást, csökkentve vízhozamukat a nyári, aszályos időszakokban, emberek százmillióinak ivóvízellátást fenyegetve.

18. Magyarországon a klímaváltozás legvalószínűbben 2–2,5 fokos átlaghőmérséklet-emelkedést, és a csapadékátlag 5–15 százalékos csökkenését hozza magával a XXI. század közepéig. A hőmérséklet növekedése különösen a nyári hónapokra lesz jellemző, egyre több forró, kánikulai napra és időszakra kell számítanunk. Mindez nemcsak a mezőgazdasági termelésre és az emberi egészségre nézve súlyos fenyegetés, hanem a természetes ökoszisztémák egy része sem fog tudni alkalmazkodni a változó klímához, így fajok és társulások sokasága tűnhet el.[15]

d) Az erőforrásválság

19. A Föld növekvő népessége, valamint a korlátlan gazdasági növekedés paradigmája együttesen hatványozottan növekvő erőforrás- és nyersanyag-felhasználást kíván meg, a bolygó nem megújuló

energiaforrásai pedig végesek és kimerülőben vannak. A mai nyugati társadalom erőforrásigénye, akár az egyéni akár a szervezett élet területeit vesszük is figyelembe, rengeteg energiát kíván. A városok fenntartása éppúgy erőforrás-igényes, mint a mezőgazdasági termelés. Ez utóbbi 10 kJ energiát használ el 1 kJ emberi fogyasztásra alkalmas tápanyag előállításához. A globális ellátóláncok szintén nem megújuló forrásokon alapulnak, a közlekedés pedig 95 százalékban olajalapú.

20. A nem megújuló energiaforrások hatványozott kitermelése és felhasználása miatt ezek a források egyre drágábbak és nehezebben hozzáférhetőek a szegényebb népcsoportok és államok számára. A fosszilis források kifogyása olyan gyors, hogy kiváltásuk már nem lehetséges zökkenőmentesen. Fogyásukkal egyaránt nehézségekbe ütközik a globalizált gazdaság, a nagy népsűrűségű városok fenntartása és a bolygó népességének élelmezése. A civilizáció jelenlegi erőforrás-felhasználási üteme és erőforrás-szerkezete nem fenntartható.

1.2 A környezeti krízis okai

21. Sokáig abban a tévhitben ringattuk magunkat, hogy a környezeti problémák oka a nem megfelelő technológiák alkalmazása, és a technika fejlődése majd automatikusan megoldja valamennyi gondunkat. Ez a technológiai optimizmus ma már nem tartható. Természetesen ki kell használni az új, alternatív, környezetkímélő technológiákban rejlő valamennyi lehetőséget, azonban nem hihetjük, hogy ez önmagában alkalmas lesz a válság megoldására. Annak okai ugyanis sokkal mélyebben húzódnak.

22. Egész gazdasági berendezkedésünk a korlátlan növekedésen és az ezt megteremtő kíméletlen piaci versenyen alapul. A növekedési kényszer egy véges térben, amilyen a Föld is, óhatatlanul problémákhoz vezet. Mivel a gazdasági, pénzügyi logika diktálja a politikai döntéseket és gyakran társadalmi értékítéleteinket is, ezért hajlamosak vagyunk eltekinteni a gazdasági növekedés azon közvetett költségeitől, amelyek más területeken, a természeti környezetben vagy a szociális szektorban hosszú távon jelentkeznek. A globalizáció folyamatával ezek a hatások felerősödnek. A globális térben korlátozás nélkül áramló tőke szigorú versenyre kényszeríti az egyes országokat, amelyek sokszor környezeti és munkaügyi szabályozásuk gyengítésével, az egészségügyre, az oktatásra és a szociális ellátásokra fordított források visszafogásával igyekeznek vonzóvá tenni magukat a befektetők számára. Ez a fejlődési út azonban

hiába növeli ideális esetben a nemzeti összterméket, az állampolgárok számára számos esetben az életminőség romlását, a társadalmi kohézió csökkenését, a vagyoni különbségek növekedését, a hozzáférhető közszolgáltatások minőségének kettészakadását, a törvény előtti egyenlőség gyengülését és a szolidaritás elvének elhomályosulását jelenti, ami a természeti környezet pusztulását is magával hozza.

23. Ha nem tudunk változtatni életfelfogásunkon és életformánkon, akkor mi magunk is ennek a globális válságnak az okai vagyunk. Túl sok erőforrást használunk el, és túl sok szennyezést bocsátunk ki annak érdekében, hogy az anyagi javak gyarapításának kétes örömeit megszerezzük magunknak. Egyre nő *ökológiai lábnyomunk*, vagyis az a produktív földterület, amelyre az általunk elfogyasztott, elhasznált dolgok előállításához és a képződő szennyezés elnyeléséhez szükség van.[16] A Föld méreteinél fogva azt hihetjük, hogy hatalmas területek állnak rendelkezésünkre ahhoz, hogy élelmünket, ruházatunkat, lakásunkat, különböző fogyasztási javainkat, az elhasznált energiát előállítsuk, és ugyanezek a területek a kibocsátott szennyezést is elnyeljék. Ez azonban nincs így. Ma minden ember csupán 1,8 hektárnyi (100 × 180 m) területtel rendelkezik minderre a bolygó szárazföldi felszínéből (az örök jéggel borított területeket és a nagy sivatagokat leszámítva). Ennél közel negyedével többet, mintegy 2,2 hektárt használunk fejenként, azaz jelenlegi fogyasztási szintünk fenntartásához a Földnél negyedével nagyobb bolygóra lenne szükségünk. Belátható, hogy ez a helyzet hosszú távon nem tartható fenn.[17]

a) A teremtés javait igazságtalanul osztjuk el

24. Ez a túlzott erőforrás-felhasználás és szennyezés-kibocsátás azonban korántsem egyenletesen oszlik meg a világon. Egyes országok lakói végtelenül pazarló módon bánnak közös adományunkkal, a Föld természeti erőforrásaival. Az Egyesült Államok minden egyes lakosa átlagosan több mint 10 hektár területet venne igénybe, de Nyugat-Európa polgárainak 6–8 hektáros ökológiai lábnyoma is magasan a rendelkezésünkre álló szint fölött van. Nem lehetünk nyugodtak mi, magyarok sem. Átlagosan a fenntartható szint kétszerese ökológiai lábnyomunk, azaz ahhoz, hogy a Föld minden lakója azon a szinten élhessen, ahogy mi, két bolygóra lenne szükség. Többségünk jóval többet használ el a Föld javaiból, mint amennyi jutna.

25. A másik oldalon a globális Dél szegény, kiszolgáltatott országai állnak, amelyek lakóinak ökológiai térigénye csupán tizedhektárokból mérhető. A világ javainak több mint 80 százalékát a világ lakosainak kevesebb mint 20 százaléka birtokolja és használja fel. A tény, hogy a mi anyagi jólétünk nem idézett elő a jelenleginél nagyobb katasztrófát, csupán az ő szegényes életkörülményeiknek köszönhető. Gazdagságunk az ő rovására valósul meg, a fejlődés nyugati útja előttük örökre zárva maradhat. Ökológiai értelemben adósai vagyunk ezeknek az országoknak. Mindeközben gyakran ők vannak a leginkább kitéve például a klímaváltozás hatásainak, az aszályoknak, áradásoknak és hurrikánoknak. A globális Észak gazdag országai jobban tudnak védekezni ezen jelenségek ellen, nem ritkán olyan eljárások által, amelyek tovább súlyosbítják a szegény országok lakóinak gondjait. A szennyező iparágak kitelepítése ezekbe az országokba, mezőgazdaságuk erőszakos átalakítása a helyben szükséges termények helyett a fejlett világ által igényelt, „exportképes” termékekre, vagy az erőpozíciójából folytatott szélsőségesen igazságtalan és méltánytalan kereskedelem minket segít az alkalmazkodásban, a szegény országok rovására.

26. De nemcsak globálisan egyenlőtlen az erőforrások használatának és a szennyezéseknek az eloszlása. Magyarországon is szélsőséges különbségek tapasztalhatók. A társadalom gazdagabb része a nyugat-európai vagy amerikai erőforrás pazarló fogyasztási mintákat követi, ezek valamennyi káros környezeti hatásával. Más embertársaink a legelemibb természeti erőforrásokhoz, környezeti szolgáltatásokhoz (megfelelő ivóvíz és ételmező, szennyvíz és hulladékkezelés) sem férnek hozzá, miközben a környezeti károk aránytalanul nagy mértékben sújtják őket. A veszélyes, kockázatos, szennyező tevékenységeket előszeretettel telepítik hátrányos helyzetű, kiszolgáltatott településekre és régiókba. A szennyezett levegő, talaj és ivóvíz, valamint a rossz minőségű ételmezők jelentős mértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy ezeken a területeken a lakosság egészségi állapota igen rossz, a várható élettartamok időnként a harmadik világ legelmaradottabb régióit idézik.

27. Más igazságtalanságokkal is szembe kell néznünk. A természet tönkretétele, az erőforrások gyors elhasználása már ma is tapasztalható hátrányos következményekkel jár. A jövőben azonban a jelenleginél is sokkal súlyosabb hatásokkal kell számolnunk. Jelenlegi gazdasági modellünk, anyagi jólétünk árát a jövő nemzedékek fogják megfizetni, tönkretett természet, változó klíma, fogyó természeti kincsek, romló életkörülmények formájában. A nemzedékek közti igazságosság

megteremtése nélkül, ami a *fenntarthatóság* talpköve is, nem tekinthetjük megoldottnak a problémát. Szembe kell néznünk azzal a felelősséggel, amellyel utódainknak, a jövő generációknak tartozunk, hogy olyan, a jelenlegihez hasonlóan élhető, gazdag és csodálatos természeti környezetet hagyjunk számukra, mint amilyet mi örököltünk elődeinktől.

28. Az egyes gazdasági modellek azonban nem önmagukban okozói a környezeti problémáknak. A piac, megfelelő szabályozás, a gazdasági tevékenység erős politikai, társadalmi és erkölcsi beágyazottsága mellett, hatékonyan tudja szolgálni a társadalom jólétét. Ha azonban az eszköz öncéllá válik, ha elfogadjuk a gazdasági logika kizárólagos érvényességét az élet egyre több területén, és a társadalom megszervezését az emberi élet értéke helyett a gazdasági teljesítmény által képviselt értékekre alapozzuk, akkor ez a magatartás kiszolgáltatottá tesz bennünket. A természeti környezettel fenntartható egyensúlyban élő ember javának előmozdításához elengedhetetlenül szükséges a megfelelő gazdasági modell, a szankciókat is tartalmazó jogi szabályozás, de ezek végső alapját és jó működésének garanciáját az ember egyre nagyobb környezettudatossága, megváltozott szemlélete és magatartása jelenti. A környezeti

válság gyökere ugyanis – ahogyan azt II. János Pál pápa 1990-ben, a Béke Világnapjára írt Üzenetében is megfogalmazta – legnagyobbbrészt erkölcsi természetű.

2. AZ EMBER ÉS A TEREMTETT VILÁG KAPCSOLATA A FILOZÓFIA, A TEOLÓGIA ÉS AZ EGYHÁZ TÁRSADALMI TANÍTÁSÁNAK TÜKRÉBEN

„Minden általa és érte teremtetett. ő előbb van mindennél, és minden benne áll fenn” (Kol 1,16b.17).

29. Az ökológiai problémák és a klímaváltozás komoly kihívást jelentenek a mennyiségi növekedésre épülő gazdasági fejlődés és az ezzel szorosan összefüggő fogyasztói társadalom számára. A különböző filozófiai gondolatrendszerek és a keresztény hit is felismerik annak sürgető szükségét, hogy az emberi társadalom és a teremtett világ, a természeti környezet kapcsolatának kérdésére választ adjanak.

30. Az egyes öko-filozófiai áramlatok és a keresztény teológiának a teremtés megőrzésével, és az ehhez kapcsolódó társadalmi és gazdasági

kérdésekkel foglalkozó része rendkívül összetett képet mutat. Az ebben való tájékozódást segíti az erősen emberközpontú, vagyis az antropocentrikus elméletek és az ezekkel szemben álló ököcentrikus elméletek bemutatása. Ebbe a keretbe illeszkedik a katolikus teológiának az ember és a teremtett világ viszonyáról alkotott reflexiója.[18]

2.1 Ökofilozófiai megközelítések

A) Emberközpontú, vagyis antropocentrikus elméletek

31. Az antropocentrikus elméletek nem jelentenek szükségszerűen környezetet romboló magatartást, pusztán annyit állítanak, hogy a természeti környezet megóvásának alapja nem annak önértéke, hanem az ember számára hasznos volta. Ez utóbbit a filozófusok „eszköz-értékként” írják le.[19] Az antropocentrikus környezetetika csak az embernek tulajdonít erkölcsi értéket, így az erkölcsiség fő kritériuma az ember számára történő hasznosság. Ennek alapját az a szemlélet képezi, amely szerint a természeti környezet nem képvisel önértéket, hiszen bármifajta értéket csak az ember rendelhet a környezethez. A természeti környezet eszközértéke számos formában fejeződhet ki, úgy mint az emberek életkörülményeinek biztosítása vagy rekreációs értékként szintén az ember számára. Az erkölcsiség horizontját tágítva az eljövendő generációk igényeinek biztosítása is szempontként jelenhet meg.[20] A nyugati gondolkodás az ókori görög időktől kezdve alapvetően emberközpontú. Ezen elméletek sorában az egyes megközelítéseket az ún. „erős” vagy „radikális” antropocentrizmus és a „gyenge” vagy „relatív” antropocentrizmus között találjuk.

a) „Erős” vagy „radikális” antropocentrizmus

32. Ez a megközelítés, amelyet utilitarista antropocentrizmusnak is nevezhetnénk, csak eszköz-értéket lát a természeti környezetben és így az ember–természet viszonyának minden erkölcsi vonatkozását tagadja.[21] Az erős antropocentrizmus a társadalmak fejlődését legnagyobb részt csak mennyiségi értelemben vett gazdasági fejlődésnek értelmezi. Ez a vélemény rövidlátó és önközpontú, amennyiben úgy véli, hogy a technikai és információs fejlődés önmagában jelent megoldást minden társadalmi problémára. A radikális antropocentrizmus számára ismeretlen az emberi szolidaritás fogalma. Ez a szemlélet egy önellentmondást is hordoz magában, hiszen az ember egyre jobb életkörülményeket kíván biztosítani magának a természeti erőforrások felhasználásával és ugyanakkor a társadalom szemléletváltása, valamint

a gazdasági paradigmaváltás hiánya már a jelen generációk számára is egyre alkalmatlanabbá teszi a környezetet az emberi lét számára.[22] Mindezt a klímaváltozás, a biológiai sokféleség csökkenése, a különböző szennyezések és a környezetpusztulás ma már kézzelfoghatóan jelzik.

b) „Relatív” vagy „gyenge” antropocentrizmus

33. A mérsékelt antropocentrizmus[23] legalább közvetett módon megengedi, hogy az embernek erkölcsi kötelességei is vannak a természeti környezettel szemben. Ennek alapját az a törekvés adja, hogy a lehető legnagyobb jólétet biztosítsuk a magunk számára, amely még hosszú távon is fenntartható. A természetnek itt sem tulajdonítanak önértéket, hanem a környezet pusztán annyiban értékes, amennyiben az ember javát szolgálja. Itt az egyes vélemények abban különböznek egymástól, hogy a természet megőrzését jobban vagy kevésbé hangsúlyozzák.

34. A természet megőrzését jobban hangsúlyozó relatív antropocentrikus elméletek elismerik, hogy az anyagi növekedésnek korlátai vannak, és így figyelembe veszik a jövő generációk érdekeit is.[24] Az erőforrások megőrzésének etikája közvetlen hasznosságon túl a környezet szimbolikus és rekreációs értékét is figyelembe veszi, amennyiben a természet nevel, pihentet, és így sokkal többet nyújt a közvetlen anyagi szükségleteknél.

35. A relatív antropocentrikus elméletek közé sorolható az ún. isteni adomány modellje is, amely már nem pusztán a filozófiai gondolkodás területéhez tartozó etikai modell, hanem a zsidó-keresztény hagyomány alapján álló ökológiai teológia, vagyis a teremtet világra történő teológiai reflexió. Itt a teremtet világgal szembeni erkölcsi felelősség alapja az a hitbeli meggyőződés, amely a természeti környezetet Isten ajándékaként ismeri fel, ami az emberre van bízva. Ez a környezetetika távolságot tart az erős antropocentrizmus arrogáns magatartásától, és ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az ember természet feletti uralma nem korlátlan.

c) Értékelés

36. Mind az erős, mind pedig a gyenge vagy relatív antropocentrikus modellek hátránya, hogy nem alapozzák meg az ember természeti környezettel szembeni erkölcsi kötelességét annak az ember számára történő hasznosságán túl. Ezen az állásponton még az sem

változtat lényegesen, hogy a természet lelki és rekreációs értékeit is biztosít az ember számára. Ha az erkölcsi jó alapja az ember számára történő hasznosság, akkor minden olyan cselekvés megengedett, amely az ember jólétét növeli. Az antropocentrizmus bár számos gyakorlati előnnyel rendelkezik, nem alkalmas a teremtett világ hathatós védelmének megalapozására és nem képes számos, az ökológiai válság által felvetett kérdés megoldására sem.[25]

B) Ökológiai központú, azaz ökocentrikus vagy nem antropocentrikus elméletek

37. A nem antropocentrikus elméletek eltérő filozófiai irányzatok széles tárházát jelölik. Ezek az álláspontok tagadják az embernek a természeti környezetben elfoglalt kitüntetett szerepét, vagy legalábbis kiemelt fontosságot tulajdonítanak a környezet védelmének az ember érdekeitől függetlenül is. Warwick Fox[26] szerint ezen elméletek két vonal mentén helyezhetők el, az egyik a természet önértékét hangsúlyozza, a másik pedig pszichológiai-kozmológiai valóságként fogja fel a környezetet, amelyet mélyökológiaként (*Deep Ecology*) vagy transzperszonális ökológiaként (*Transpersonal Ecology*) határoz meg.

38. Egy másik szerző, Callicott, a nem antropocentrikus elméleteket két részre osztja.[27] Az ún. biocentrizmus csak az élőlényeket ruházza fel etikai értékkel. Ez a szemlélet magában foglalja a szenzizmust is, amely a fájdalomérző képesség alapján biztosít erkölcsi védelmet a különböző létezők számára. A szenzizmus nem áll messze az állatok jólétét védeni kívánó etikától (*animal welfare ethics*). A másik irányzat az ökocentrizmus, amely az élőlényeken túl a különböző környezeti rendszerek, ökoszisztémák nem élő összetevőit is, mint amilyen a talaj, a víz és a levegő, a védelem és az erkölcsi kötelesség tárgyává teszi. A biocentrizmus és az ökocentrizmus különböző módokon kapcsolódik a már említett mélyökológiához és az ún. ökofeminizmushoz is.

a) A természetnek önértéket tulajdonító elméletek

39. Ezekben a modellekben az ökofilozófia központi problémája a természet embertől különböző részének, azaz a növény- és állatvilágnak, illetve a természet nem élő része önértékének a megalapozása. Ez az önérték azonban megvonja az embernek a természetben betöltött kiemelt szerepét és az ember feladatát a természettel egyensúlyban élő létezőként fogja fel. Ez a szemléletváltozás, amely az etikai gondolkodásban az ember és természet kapcsolatára vonatkozik új alapokra helyezte a

környezetfilozófiát. A filozófusok[28]három olyan kritériumot sorolnak fel, amelyek önértéket rendelnek a természeti környezet egyes elemeihez, amely érték több, mint az ún. eszköz-érték. Ez utóbbi csak az ember szempontjából való hasznosságot tekinti az erkölcsi megfontolás alapjának. Az első kritérium a fájdalomérző képesség, a második az életjelenségek összessége (pl. növények esetében), a harmadik pedig az önreprodukciós képesség.

40. A fájdalomérző képességet mint az etikai érték alapját többek között Peter Singer hangsúlyozza.[29] Ez a vélemény komoly kihívást jelent az antropocentrikus és a relatív antropocentrikus elméletek alkalmazóinak, valamint a katolikus erkölcssteológiának is. A fájdalomérző képesség, mint erkölcsi kritérium nemcsak a környezet nem élő összetevőit zárja ki az etikai megfontolás tárgyából, hanem a humánembriót, a magzatot és bizonyos betegségben szenvedő embereket is (pl. kóma, tartós vegetatív állapot). A fájdalomérző képesség, mint kizárólagos erkölcsi szempont egyrészt nem képes a környezetetika megfelelő filozófiai megalapozására, más részről pedig az emberi élet minden szakaszában történő védelmét alapjaiban támadja meg.

41. Érdekei nemcsak a fájdalomérző képességgel rendelkező létezőknek vannak, hanem minden élőlénynek. Az élet mint az etikai érték alapja a biocentrikus elméletek sajátja. Ez az elgondolás az élőlényeket különálló egyedekként veszi figyelembe és nem élőhelyükkel és tágabb kapcsolataikkal együtt. A biocentrizmus legnagyobb hibája, hogy igen eltérő életformákat képviselő élőlények érdekeit egyszerre és egyenlő mértékben próbálja meg tekintetbe venni és védeni. A harmadik etikai kritérium az önreprodukciós képesség, amely az élet fogalmához tartozik, mint annak lényeges eleme. A reprodukciós képesség, mint etikai kritérium nem pusztán az egyes egyedi létezőkhöz rendel erkölcsi értéket, hanem a tágabb értelemben vett környezethez, amely egészében újul meg, és amely teret biztosít az egyes fajok szaporodásához is.

42. Az egyedi élőlények szintjéről az élőhely (biotóp), és a tágabb környezet szintjére kiterjesztett etikai megfontolás az ökoszisztémákat is védendőnek tartja.[30] James Lovelock a bioszférát egyetlen nagy élő organizmusnak tartja.[31] A szemlélet alapvető hiányossága, hogy nem rendezi az ökoszisztéma egyes elemeinek értékrangsorát. Az anti-antropocentrikus elméletek kiemelkedő alakja Aldo Leopold, aki az ún. föld etikát (*Land Ethic*) dolgozta ki.[32] Szerinte csak olyan magatartás lehet etikailag

elfogadható, amely nem zavarja meg a biotikus közösségek[33], azaz az élőlények és környezetük között fennálló alapvető egyensúlyokat. Leopold szerint az etikai forradalom olyan létezőket von be koncentrikus körökként az erkölcsi megfontolás tárgyába, amelyek addig ott nem szerepeltek. A föld etika szempontjából a legfontosabb az ember és a környezet kapcsolata, ahol a már említett biotikus közösségek rendelkeznek önértékkel. A morális horizont szélesítése azonban odáig jut, hogy az erkölcsi cselekvőt, magát az embert figyelmen kívül hagyja, és csak az ökoszisztémákat (szóhasználatával élve biotikus közösségeket) tartja szem előtt.

43. Fox elgondolása szerint az önérték hozzárendelése a különböző létezőkhöz a szenziocentrizmus (fájdalomérző képesség), a biocentrizmus (a fájdalomérző képességgel nem rendelkező élőlények, így a növények is), és az ökocentrizmus (élőlények élettelen környezetükkel együtt) egyre szélesedő erkölcsi látóköre mentén valósul meg. Ennek pozitív oldala, hogy a természeti környezetet egységes egészként fogja fel, alapvető hátránya viszont, hogy nem tesz ontológiai (lételméleti) különbséget az egyes élőlények és az élettelen dolgok között. A biológiai önfenntartó képesség még nem jelent önmagában olyan etikai értéket, amely szerint azt az élőlényt az ember ne használhatná fel saját céljaira. A problémára a filozófia területén az „ontológiai axióma” adhat választ, amelyet Hans Jonas[34] is alkalmazott. Az alapelv szerint a létbe írt cél birtoklásának általános képességében felfedezhetjük az adott létező önértékének alapját. A célra törekvésben, amely az élőlények sajátja, a lét lényegi önkifejeződését láthatjuk meg.

b) Pszicho–kozmológiai jellegű megközelítések

44. Ezek az elméletek radikálisan szemben állnak az antropocentrizmussal, a természeti környezetet holisztikus valóságnak fogják fel, és így próbálják a környezettel szembeni erkölcsi kötelességeket megalapozni. A hangsúlyt nem elsősorban az egyedi létezőkre, hanem a lét egészére fektetik, az életet spirituális erőként fogják fel. Az ide tartozó mélyökológia[35] még a természet önértékén is túl kíván lépni, mivel az mégiscsak az emberre, mint erkölcsileg cselekedni képes alanyra vonatkozik. A mélyökológia a személyes lelkiismeretet úgy szélesíti, hogy a természeti környezet egyes létezőit a saját maga részeként fogja fel, ezért hívja Fox ezt az elméletet transzpersionális ökológiának.[36] Látható, hogy ezt az elgondolásterőt teljesen áthatja a panteizmus, ahol az egyén feloldódik a totalitásban, és amely néhány

távol-keleti valláshoz (hinduizmus, buddhizmus) áll közel. A mélyökológia könnyen talál támogatókra a New Age spirituális áramlatainak követői között.[37] A transzperszonális ökológia szem előtt téveszti, hogy bár nem az ember hozza létre a természeti környezet önértékét, de lelkiismeretében ő ismeri azt fel. A mélyökológia hibája, hogy természettudományos fogalmakkal kíván lelki, társadalmi és etikai valóságokat magyarázni úgy, hogy figyelmen kívül hagyja az ember és a természeti környezet közötti alapvető ontológiai (lételméleti) különbséget.

45. Az ökofeminizmus egy kevésbé ismert ökofilozófiai irányzat. Maga a név az „ökológiai feminizmus” kifejezés összevonásával jött létre, és az ökológiai kérdéseknek a feminizmus szempontjából történő vizsgálatát takarja. Az ökofeminizmus által maga a feminizmus is gazdagodik az ökológia sajátos látásmódjával. Ezen felfogás egyik jelentős alakja[38] szerint éppen a természettudományok és a technikai alkalmazások léptek a hagyományos erkölcsi felfogás helyére azzal, hogy a környezetet nem élő organizmusnak, hanem mechanikus szerkezetnek tekintik. Ez a szemlélet vezetett a nők és a természet kihasználásaként megvalósuló uralomhoz. Karen Warren elítéli mindkét elnyomást, és mind az antropocentrizmus, mind pedig az androcentrizmus (férfiközpontúság) meghaladására szólít fel. Ugyanez a kutató úgy érvel, hogy az ökofeminizmus az etikának az egyes esetekre alkalmazott kötelességek és jogok tudományától a kapcsolatok és közösségek meghatározása, és a róluk történő reflexió irányába mozdul el.[39]

c) Értékelés

46. Az antropocentrizmussal ellentétes ún. ökocentrikus felfogások mindegyikének sajátja, hogy nem tudják kellő módon megalapozni a természeti környezet önértékét és az egyes élőlényekkel és az élettelen környezettel szembeni eltérő bánásmódot az után, hogy ezen létezők egyenlőségét hangsúlyozták. Az ökocentrikus elméletek további közös tulajdonsága és hibája, hogy elhanyagolják az ember és a természeti környezet emberen kívüli része közötti ontológiai különbséget. Ameddig a természet önértékét hangsúlyozó vélemények értékelméleti összeméréshez jutnak el az ember és más élőlények között, addig a mélyökológia hasonló összeméréshez érkezik el egy panteisztikus mámorban, amely addig szélesíti a lelkiismeretet, ameddig az fel nem oldódik egy meghatározhatatlan mindenségben. Az ehhez hasonló elméletek követői sokszor oda jutnak, hogy nem tudják megkülönböztetni a természet egyes alkotói számára hasznos dolgokat, az anyagi jót az

erkölcsi jótól. Nem veszik figyelembe azt az igazságot, hogy az erkölcsi jó egy az ember részéről történő felismerési és értéként történő elismerési folyamatnak a gyümölcse. Az ököcentrikus elméletek a természeti környezet egyes alkotóelemei közötti különbséget tagadják, mivel ezt a különbséget nagyon sokszor sajnos az ember arrogáns és kihasználó magatartásának igazolására használták. Végül ezzel az állásponttal szemben le kell szögeznünk, hogy az ember része a természetnek, de lényegesen különbözik is attól.

47. A keresztény ökoteológia és környezetetika távolságot tart a radikális antropocentrizmustól, mert az a természeti környezetet csak a jelen generáció közvetlen haszna szempontjai szerint veszi igénybe, sokszor még korunk embere számára is felelőtlen, rövidlátóan kihasználó módon. Ez a magatartás ellentmond a Teremtő által az emberre bízott felelősségnek, amely arra hivatott, hogy a teremtet világot kertként őrizze és gondozza figyelembe véve a jövő generációk érdekeit is. A keresztény álláspont ugyancsak élesen különbözik az olyan ököcentrikus gondolkodástól, amely figyelmen kívül hagyja az ember és a természeti környezet emberen kívüli része között meglévő alapvető, lételméleti különbséget. Ez a különbség az erkölcsi értékek rangsorában is megmutatkozik, ahol például az állatok védelméért folytatott törekvések sohasem helyezhetők a humánembrió tisztelete és védelme elé. Az ontológiai különbségekre épülő értékrend azonban nem eredményez az emberi viselkedésben törést, hiszen az élet egyik formájával szembeni helyes és arányos tisztelet a teljes emberi magatartást teszi hitelessé és jóvá.

48. A keresztény ember magatartása a természeti környezettel szemben a filozófiai gondolkodási modellek közül tehát *relatív antropocentrizmus*, hitben gyökerező voltát tekintve pedig *teocentrizmus*, amely felismeri a természet *önértékét* is. Antropocentrikus szemléletről van szó, mert az ember az egyetlen teremtmény a földön, akit Isten önmagáért akart (vö. GS 24), aki a teremtmények közül egyedül rendelkezik szabad akarattal és lelkiismerettel, és így felelős cselekvésre képes. Ez az antropocentrikus magatartás azonban nem abszolút, hiszen távol áll a rövidlátó módon csak anyagi jólétet biztosító, önző szemlélettől. A *relatív* jelző arra utal, hogy bár az ember ontológiai, etikai és biológiai szempontból különbözik a természet emberen kívüli részétől, de ugyanakkor egységet is alkot vele úgy is, mint minden létező kölcsönös kapcsolódása a dolgok rendjében, vagyis a kozmoszban (vö. SRS 34). *Ateocentrizmus* megjelölés pedig ebben a keresztény hagyományhoz közel álló természetfilozófiai

gondolatkörben a természet önértékének értelmére utal, amely szerint a természet nem isteni, hanem Istentől – és nem az embertől – függő valóság, hiszen Istenben, mint Végső Célban teljesedik ki (vö. Róm 8,21–22). Az ember számára Isten kertként adta az önértékkel is rendelkező teremtet világot, amelyet Isten gondoskodó uralmában tudatosan részt vállalva kell megőriznie. Ezt a képmási létben gyökerező hivatást a Szentírás és az egyház társadalmi tanítása is elénk állítja. A teremtéssel szembeni emberi magatartás így nemcsak az ökológia, a klimatológia és a gazdaság, hanem hangsúlyosan a gondolkodásmód megváltoztatása és az erkölcs területéhez is tartozik.

2.2 A Szentírás tanítása a teremtet világ és az ember kapcsolatáról[40]

A) Az Ószövetség tanítása

49. Az ökológiai krízis és a klímaváltozás ténye azt a feladatot állítja a teológia elé, hogy az Istentől az embernek adott „uralkodási parancs” hiteles jelentését tolmácsolja. A természeti környezettel szembeni helytelen emberi magatartás okai között szerepelhet a Szentírás üzenetének félreértelmezése is.[41] A Teremtés könyve Isten gondoskodó uralmában való részvételre hívja az embert, amelynek az az alapja, hogy az ember Isten képére és hasonlatosságára lett megalkotva (vö. Ter 1,26–28). Szent Pál apostol a Rómaiakhoz írt levelében elénk tárja, hogy az egész teremtés – és nemcsak az ember – az eszkatológikus végidőkben bekövetkező beteljesülés felé tart (vö. Róm 8,19–24), és ebben a beteljesülésben az embernek sajátos, Istentől kapott hivatása van.

a) Isten szabadon és szeretetből teremtette a világot

50. Isten a teremtéskor betöltötte a föld ürességét és öröme telt teremtményeiben: „és Isten látta, hogy mindez jó” (vö. Ter 1,4.10.12.18.21.25.31). Ez a jóság azt jelenti, hogy az emberiség és a kozmosz történetének van értelme, hiszen Isten szemében minden jó, amit alkotott.[42] Isten az egész teremtet világ abszolút és szuverén ura, akinek az egész természet az ember felelős cselekvése által válaszol. A hatodik napon teremti meg Isten az embert saját képére és hasonlatosságára. Ez a képmási lét az alapja az ember felelős tetteinek és az Isten gondoskodó uralmában történő részvételének. Isten a világot szabadon teremtette, hiszen a szabadság létének lényegi része. Isten szabad cselekvésének, azaz önközlésének belső igazsága pedig maga a szeretet. A Szentírás kiemeli az Isten és teremtményei között meglévő alapvető különbséget

(vö. Ter 1; Sir 33,7–19; 43,28). A világ – a babiloni mítoszoktól eltérően – nem az istenség belső harcaiból, hanem az egyetlen Isten szabad teremtettségéből származik, ahol a „fiat”, vagyis a „legyen” szó a Teremtő szuverén uralmát is kifejezi a teremtés fölött.

b) A teremtés a Szentháromság műve

51. Szent Pál azzal alapozza meg a hívők szabadságát az élet különböző területein, hogy minden Krisztus uralmának van alávetve, hiszen minden Krisztus által lett teremtetve. „Nekünk mégis egy az Istenünk: az Atya, akitől minden származik, és akiért mi is vagyunk, egy az Urunk, Jézus Krisztus, aki által minden van, és mi magunk is általa vagyunk” (1Kor 8,6).^[43] Az Atya a Fiú által a Szentlélekben teremtetette és tartja fenn a világot (vö. Zsolt 104,29–30). A Szentlélek által maga a Teremtő van jelen a teremtetett világban.^[44] A világ a Szentháromság Egy Isten által történő teremtetésének teológiai fogalma egyszerre fejezi ki Isten transzcendenciáját és a világban való immanens jelenlétét. Isten transzcendentalitásának egyoldalú hangsúlyozása a deizmus álláspontja, immanens jelenlétének túlhangsúlyozása pedig panteisztikus elgondolás. A kereszténységtől mindkét vélemény idegen.

52. Az Atya, a Fiú és a Szentlélek a kezdetektől fogva tökéletes közösséget alkot, amely közösség a nem szükségszerű létezők, tehát a teremtmények számára is lehetővé teszi, hogy a Szentháromsággal kapcsolatba lépjenek és részt vegyenek belső életében. Mindebből következik, hogy az embernek kapcsolatba kell lépnie a nálánál alacsonyabb rendű teremtményekkel is, amelyek általa különös módon kapcsolódnak Teremtőjükhöz. A teremtetett világról szóló teológiai reflexió szükségessé teszi, hogy a teremtés végességét és esetlegességét a Teremtőhöz való kapcsolatában szemléljük. Az Isten képére és hasonlatosságára teremtetett ember nem úgy vesz részt a Szentháromság életében, mint az Abszolút létezőnek az esetleges teremtmények fölötti uralmában, hanem abból a kapcsolatból lesz része, amely a Szentháromságban az Atya, a Fiú és a Szentlélek isteni személyeit alkotja.^[45]

c) Az élet mint Isten áldása

53. Az Ószövetség Isten szabadító tetteire helyezi a legnagyobb hangsúlyt, amelyekben Isten megszabadítja választott népét, és a történelmet mint saját szabadulásuk történetét láttatja velük. Isten dicsősége, hatalma és szeretete ugyanakkor az egész teremtésben is megmutatkozik. Így Isten üdvözítő műve és az egész teremtetett világot kísérő áldása kiegészítik

egymást, és Izrael mindkettőért áldja az Urat. Isten áldása arra tanítja az embert, hogy tisztelje a teremtést, és úgy használja, hogy az mindig megtapasztalhassa ezt az isteni áldást. Istennek a húsvét titkában egyszer megvalósult megváltó művén kívül a teremtés rendjében megmutatkozó áldása folyamatos, amely a világ létben maradását és kibontakozását teszi lehetővé. Az ember számára ez az áldás az Isten teremtettség hatalmában való részvételt jelenti, ami a nemzésben ölt testet. Istennek az emberrel történő egészen különleges együttműködése ez, ahol a lelket Isten közvetlenül teremti, a testet pedig a szülők közreműködése hozza létre. Így „amikor a házastársak egyesüléséből egy új ember születik, különleges istenképiséget és istenhasonlóságot hoz magával: *a nemzés biológiájába bele van írva a személy származása*”[46].

d) Imago Dei, az ember képmási léte

54. A teremtés csúcsán álló, Isten képére és hasonlatosságára teremtetett ember (vö. Ter 1,26a.27) hitigazsága a keresztény teológiai antropológia egyik sarokköve. Az „ember” kifejezés a Teremtés könyvében nem egyetlen személyre, hanem az emberiség egészére, az emberi nemre vonatkozik. A teremtetett világ létének oka, hogy teret adjon Isten és ember találkozásának.[47] Az „imago Dei”, vagyis az ember képmási léte először teológiai és csak ezt követően antropológiai fogalom, hiszen Istenről állítja, hogy ő a saját képére teremti az embert azért, hogy vele egészen különleges kapcsolatba léphessen. Ha az Istennek az emberrel történő kapcsolatát szemléljük, megállapíthatjuk, hogy az Istenhez való hasonlóság nem az ember egyik vagy másik tulajdonságában, hanem létének egészében fedezhető fel.[48] Az ember képmási léte elsősorban Istennek az emberrel és az egész teremtettséggel történő kapcsolatára vonatkozik, de utal Isten örök szeretetére is, amely magában a teremtettség aktusában is megnyilvánul. Az ember teremtetése közvetett módon a teremtés emberen kívüli része számára is nagy jelentőségű, mivel új minőségű kapcsolatot és függést hoz létre Istennel. Az egyes teremtmények nem pusztán Istentől származnak, hanem az ember által Istenre is irányulnak. Az isteni uralomban történő gondoskodó és felelős emberi részvétel különleges méltóságot kölcsönöz az egész teremtetett világ számára.[49]

e) Az ember feladata a teremtetett világban

55. „Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok

alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog” (Ter 1,28).^[50] Ez az uralom az embernek a képmási létéből fakadó méltóságával szoros összefüggésben értendő (vö.Ter 1,26a.27). Isten, aki megáldja az embert, rábízza az Édent, „hogyművelje és őrizze azt” (Ter 2,15). A „betölteni” és az „uralom alá vonni” igék nem azonosak a képmási léttel, hanem annak következményei. A Teremtés könyve első fejezetének 28. verse Isten áldását állítja elénk, és nem parancsot fogalmaz meg. Az ember Isten képviselője a földön, és az a hivatása, hogy tanúságot tegyen Isten nagyságáról és minden teremtménye iránti szeretetéről. Az Isten képére teremtett ember, akire rá van bízva a teremtés, nem a természet önkényes ura, hanem Isten földi helytartója, helyettese és eszköze. Az Istentől kapott feladat tehát nem engedi meg a felelőtlen kifosztást és a kíméletlen pusztítást, hanem éppen ellenkezőleg arra kötelezi az embert, hogy megőrizze és fejlessze azt a természetet, amit Isten állandó gondoskodásában részesít (vö.Ter 9,7–11).

56. A megőrzés magatartása nem pusztá hatalomgyakorlás, hanem elismerés és dicsőítés is. Csak azt tudjuk hitelesen megőrizni, amit jónak és dicsérendőnek ismerünk fel. A teremtésről szóló bibliai tanítás egy részből kifejezi, hogy a természeti környezet – bár jónak lett teremtve – nem elég önmagának, azaz önmagától nem képes célja beteljesítésére; más részből viszont elénk tárja, hogy az ember nem képes célt adni a teremtésnek, hanem az Isten által adott cél kibontakozását kell segítenie. Ezt a hivatást és feladatot a zsoltáros is megfogalmazza: „Bámulom az eget, kezéd művét, a holdat és a csillagokat, amelyeket te alkottál. Mi az ember, hogy megemlékezel róla, az ember fia, hogy gondot viselsz reá?” (Zsolt 8,4–5). Az ember hivatása tehát a természet erőforrásainak ökológiai szempontból felelős felhasználását is magában foglalja, tekintetbe véve az eljövendő generációk érdekeit is. Ez a hivatás végső soron a testi és lelki képességekkel rendelkező embernek az Istennel való kapcsolatából veszi kezdetét és végső célját is ebben a kapcsolatban találja meg.

B) Az Újszövetség tanítása

57. A szinoptikus evangéliumok realisztikus módon mutatják be a teremtést annak lehetőségeivel és törékenységeivel együtt. Az Úrnak még a hollókra is gondja van, akik nem vetnek és nem aratnak, sőt a mezők liliomait is számon tartja (vö. Lk 12,27–28; Mt 6,28–30). Az ember arra hivatott, hogy egész jövőjével Istenre hagyatkozzon, aki már a teremtésben jelen van jóságával és Jézus Krisztusban egész közel került az emberhez, hogy üdvösségét szolgálja. Krisztust követve uralkodni az állatokon és az egész teremtett világon tulajdonképpen a Krisztussal együtt történő uralkodás, hiszen ő mondta: „én kaptam minden hatalmat égen és földön” (Mt 28,18b). Krisztus követése, a *sequela Christi*, a teremtett világgal szembeni kötelességek beteljesítésében is testet ölt.[51] Az evangéliumok tanítása szerint a keresztény embernek a teremtett világgal szembeni magatartása nem antropocentrikus, de nem is kozmocentrikus, hanem radikálisan istenközpontú, azaz teocentrikus. Ennek végső mozgatórugója Istennek a teremtett világra vonatkozó üdvterve, amely a teremtett világot is magában foglalja.

58. Szent Pál apostol Kolosszeiekhez írt levelének himnusza a teremtett világ Krisztus-központúságát három szempontból mutatja be (vö. Kol 1,15–20). Az első szempont: „benne teremtetett minden a mennyben és a földön” (Kol 1,16a). A teremtett világ nem egyszerűen egy ösképben találja meg viszonyítási pontját, hanem egy személyben, Isten Fiában, aki létben tartja a mindenséget.[52] A Krisztusban való teremtés tanítása az Efezusiakhoz írt levélben is előfordul (vö. Ef 1,3–14), ahol Krisztus a teremtés közvetítőjeként és az üdvösség hordozójaként jelenik meg, így őbenne kapcsolódik össze a teremtés és az üdvösség rendje.

59. „Minden általa és érte teremtetett” (Kol 1,16b). Krisztus a második szempontban, a világ általa történő teremtésében is úgy jelenik meg, mint a teremtés és a megváltás művének közvetítője. Krisztus, mint a teremtés közvetítője válhat a megváltás művének közvetítőjévé is, hiszen benne talál neki megfelelő otthonra a teremtett világ.[53] A harmadik krisztológiai jelentés szerint a világ Krisztusért teremtetett. „Úgy tetszett az Atyának, hogy benne lakjék az egész teljesség, és hogy általa békítsen ki magával mindent a földön és a mennyben, minthogy ő a kereszten vérével békességet szerzett” (Kol 1,19–20). A teremtés és a kiengesztelődés Krisztusban kapcsolódik össze, ami abból tűnik ki, hogy Krisztus úgy jelenik meg a himnusz további két sorában, mint „minden teremtmény elsőszülötte” (Kol 1,15b) és ő „az elsőszülött a halottak közül” (Kol

1,18b).[54] A világ tehát Krisztusban és általa teremtetett és ugyancsak őáltala éri el célját, azaz eszkatológikus beteljesülését is (vö. Róm 8,19–24).

a) Az új teremtés Krisztusban

60. Szent Pál a Rómaiakhoz írt levelében írja, hogy az üdvösséget azok nyerik el, akik a hitben befogadják Krisztus evangéliumát. A Teremtés könyvének fényében Pál párhuzamot von az első Ádám és a második Ádám, azaz Krisztus között. Hangsúlyozza különbözőségüket, de az üdvtörténetben meglévő kapcsolatukat is.[55] Az egész teremtés hiábavalóságnak van alávetve (vö. Róm 8,20a), amiért nem az anyagvilág felelős (vö. Róm 8,20b–21). A teremtetett világban lévő rossz kapcsolatban van az ember bűnével, amelynek így kozmikus dimenziója is van.[56] Az apostol által leírt helyzet azonban, paradox módon, gazdag a reménységben, amely az új teremtésre, Isten fiainak megnyilvánulására vonatkozik. A természet maga is megszabadul majd a szolgaságtól és a romlottságtól. „Az egész teremtetett világ együtt sóhajtozik és együtt vajúdik mind ez ideig” (Róm 8,22). Csak amikor az ember eljut a Szentlélek által saját istenfiúi létének tudatosítására, és amikor ennek a fiúságnak megfelelő magatartást ölt magára, akkor válhat az egész teremtés azzá, amivé Isten tervei szerint kell válnia.

61. Krisztus feltámadásával elkezdődött Isten országa. A Teremtő kezdettől fogva kész volt szenvedést vállalni a teremtésért, amelynek őbenne az örök életre szóló jövője van. Ezért a kereszttel a teremtés és a megváltás titkához egyaránt kapcsolódik. A teremtés végső beteljesüléséhez a megváltásban jut el, amely az idők kezdete óta a teremtés célja is egyben. Az *új teremtés* így eszkatológikus jelentéssel gazdagodik, hiszen benne nyilvánul meg Isten fiainak dicsősége, ami nem más, mint részvételük a Szentháromság belső életében. Az új teremtés már megkezdődött Krisztusban: „Mindenki, aki Krisztusban van, új teremtmény. A régi megszűnt, valami új valósult meg” (2Kor 5,17). Krisztus az ember felelősségére bízta az „új teremtés” megvalósítását a történelemben, amely a végidőkben az Atyánál válik teljessé, ahol „új ég és új föld” (vö. Iz 65,17; Jel 21,1) között élünk majd. A teológiai reflexió Krisztus feltámadásának kozmikus vonatkozását látja Szent Pál Rómaiakhoz írt levelének már idézett szakaszában (vö. Róm 8,19–24). Jézus feltámadása lehetővé teszi az egész teremtés számára, hogy az ember sorsában részesüljön. Az egész teremtésnek meg kell dicsőülnie, új éggé és új földdé kell alakulnia.[57] A hit és a kegyelem által az ember ilyen

módon vesz részt az Isten országa megvalósításában. Mivel az ember léte a teremtet világához kötött, Isten országa nemcsak az emberiség üdvösségét foglalja magában, hanem az egész teremtését is. A végidőkben, amikor Isten az emberi történelmet beteljesülésre vezeti, Krisztus mint fő újra összefoglal mindent, ami az égben és ami a földön van (vö. Ef 1,10).

62. A keresztény környezetetika, és ennek részeként a klímavédelem is, három egymásra épülő érték alapján áll, amit a teremtésről, a végidőkről és magáról az emberről szóló teológiai reflexió fogalmaz meg. A legkézzelfoghatóbb és a legsürgetőbb a természet ún. *eszközértéke*, amennyiben az a közjó része, és így az emberi méltóság védelmét és kibontakoztatását szolgálja (egészséges lakókörnyezet, víz, élelmiszer, a természet rekreációs értéke stb.). A teremtés *szimbolikus értéke* magára a Teremtőre utal, az ember Istennel való kapcsolatát mélyítheti el, hiszen a teremtet világ dolgaiból Isten egyértelműen felismerhető.^[58] Végül az „új teremtés” teológiai fogalma a természeti környezet *beteljesülésértékére*, vagyis eszkatológikus távlataira mutat rá, amely a bennünket körülvevő világ jövőjének mélyebb, hitbeli jelentését adja. A keresztény környezetetika Isten országa építéséhez kapcsolódik, annak szerves része és egészen személyes jellegű, át kell hatnia az ember egész gondolkodásmódját és értékrendjét, hiszen az Isten gondoskodó uralmában való részvétel által valósul meg.

2.3 A környezet megóvása az Egyház társadalmi tanításában

63. Felvetődik a kérdés, hogy az erkölcszteológiának miért kell a környezetvédelem, az ökológia és a klímaváltozás kérdéseinek teológiai és erkölcsi vonatkozásaival foglalkoznia? Jó példaként szolgál az Egyház társadalmi tanítása, amely a 19. és a 20. század fordulóján kezdett kialakulni éppen akkor, amikor az evangélium üzenete a modern ipari társadalom és termelés struktúráival találkozott. A társadalmi tanítás kifejezett formában XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű enciklikájával (1891)^[59] indult el. Az *Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* (ETTK) című, az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa által szerkesztett kézikönyv (2004) a szociális kérdésekre vonatkozó egyházi tanítás rendszeres összefoglalását adja. A Tanítóhivatal dokumentumai közül ez a munka szól először a környezetvédelemhez kapcsolódóan a klímaváltozás kérdéséről is.

64. Az ökológiai gondolat Rachel Carson *Silent spring* (Csendes tavasz) című könyvével[60] indult el 1962-ben, amely először ítéli el a felelőtlen emberi magatartás által okozott környezeti károkat. A független szakértőkből (ökológusok, klimatológusok, demográfusok, szociológusok) álló Római Klub jelentése a mennyiségi növekedés hatáiról 1972-ben jelent meg.[61] Ugyanebben az évben rendezte meg az ENSZ az első környezetvédelmi konferenciát Stockholmban.

65. A II. Vatikáni zsinat *Gaudium et spes* (Öröm és remény) kezdetű lelkipásztori konstitúciója az egyház és a világ kapcsolatáról ilyen keletkezési körülmények között látott napvilágot 1965-ben. A dokumentum elismeri a földi dolgok autonómiáját, ha azok végső vonatkozása a Teremtővel való kapcsolata marad. Ha a földi valóságok autonómiáján azt értjük, hogy a teremtetett dolgoknak, maguknak a közösségeknek is, megvannak a saját törvényeik és értékeik, melyeket az embernek lépésről lépésre föl kell ismernie, alkalmaznia és rendeznie kell, akkor az autonómia követelése erkölcsileg teljesen kifogástalan [...]. Ha azonban a *mulandó dolgok autonómiája* kifejezésen azt értik, hogy a teremtetett dolgok nem függnek Istentől, és hogy az ember a Teremtőt figyelmen kívül hagyva rendelkezhet velük, akkor minden istenhívő megérti, mennyire hamis ez a nézet. A teremtmény ugyanis a Teremtő nélkül elenyészik. Egyébként bármely vallás hívei mindig meghallották Isten szavát és megnyilatkozását a teremtmények nyelvén, sőt, ha Isten feledésbe merül, maga a teremtmény érthetetlenné válik (GS 36). A természeti környezet teremtként való elismerése adja a megőrzés magatartásának hitbeli alapját.

66. II. János Pál pápa már első enciklikájában is megfogalmazta, hogy helytelen magatartás a természeti környezetet csak az emberiség pillanatnyi szükségletei szerint kihasználni. Éppen ellenkezőleg felelős és bölcs gazdjaként kell viselkedni. A föld kincseinek kitermelése – mely nemcsak ipari célokat szolgál, hanem a katonai erő növelését is, az egyre gyorsuló technikai fejlődés, amelyet nem eléggé vezérelnek emberies szempontok – az ember természetes környezetét egyre inkább veszélybe sodorja és elidegeníti a természetet saját rendjétől. Így a természetes környezetben az ember már nem egyebet lát, mint a közvetlen fölhasználás és a fogyasztás számára hasznos dolgot. A Teremtő azonban úgy akarta, hogy az ember közösségben éljen a természettel, mint értelmes és nemes ura, mint őrzője, és nem, mint garázda birtokosa, aki mindent kiárusít, és tekintet nélkül pusztítja a környezetet (RH 15).

67. A pápa a Teremtő uralmában történő részvétel lényegét az ember személyes természetében és az ennek megfelelő erkölcsi magatartásban látja. „De mi mást jelent az ember látható világ fölötti „királyi tisztsége” és „uralma”, melyet maga a Teremtő bízott rá, mint hogy magasabb rendű az *etikai rend* a technikánál, a *személy* a dolgoknál és a *lélek* az anyagnál” (RH 16)? Ez a hármass felsőbbrendűség akkor valósul meg, amikor az ember elismeri saját maga világ fölötti, és Istennek az ember fölötti transzcendenciáját. Ezzel a magatartással az ember megtalálja a világ fölötti és az általa készített dolgok fölötti hiteles uralmát.

68. A társadalom értékeken alapuló, hiteles fejlődése sem tekinthet el a környezet megóvásától, amely méltó életkörülményeket biztosít az ember számára. A filozófiai reflexióban az ún. *eszköz-érték* utalt erre. A fejlődés erkölcsi jellege nem tekinthet el a teremtmények tiszteletétől sem, amelyek a látható természetet alkotják, és amelyet a görögök a bennük tapasztalt rend miatt kozmosznak neveztek. A maguk módján figyelmet érdemelnek, mégpedig háromféle szempontból is. [...] Először is [...] figyelembe kell vennünk minden létezőnek a természetét és kölcsönös kapcsolódását a dolgok rendjében, a kozmoszban. A másik megfontolás pedig annak sürgető belátásához vezet, hogy a természet kincsei korlátozottak [...]. Ezeknek olyan abszolút felhasználása, mintha kimeríthetetlenek lennének, nem csupán a jelenlegi, hanem minden következő generáció számára is komoly veszélyt jelent. Harmadszor meg kell fontolnunk azokat a következményeket, amelyeket a fejlett ipari országok termelés-szerkezete az emberi életfeltételekre gyakorol. Valamennyien tudjuk, hogy az iparosodás közvetve vagy közvetlenül a környezet szennyeződésével jár, és ez súlyosan befolyásolja a lakosság egészségi állapotát (SRS 34).

69. II. János Pál pápának a teremtett világ megóvásával kapcsolatos legfontosabb írása az 1990. év béke világnapjára írott „Béke a Teremtő Istennel, béke az egész teremtett világgal” kezdetű üzenete.^[62] Ebben a kollektív önzés és a biztonság kérdése kapcsolódik össze, hiszen a környezettel szembeni globálisan igazságtalan és felelőtlen magatartás komolyan fenyegeti az egész világ békéjét. A béke és biztonság szolgálata az ökológiai lelkiismeret kialakításán és ennek hatékony érvényre juttatásán keresztül vezet. A lelkiismeretnek erkölcsi értéként kell felismernie a teremtett világ értékeit, amely az egész emberiség egyetemes java.

70. Az ökológiai problémákhoz és a béke kérdéséhez számos erkölcsi kérdés kapcsolódik. A keresztény ember számára a kinyilatkoztatás nyújt

alapot egy helyes erkölcsi látásmód és ennek megfelelő életvitel kialakításához. A teremtés kezdetben az ember felelősségére lett bízva, amelyet megőrzésre és fejlesztésre kerként kapott. Az eredeti bűn azonban az anyagvilágot is az esendőségnek vetette alá. A húsvét titkában azonban Krisztus műve által Isten kiengesztelte önmagával a világot. Amikor az ember eltávolodik Istentől, és az Isten által a világra vonatkozó tervtől, akkor rendezetlenség és kár keletkezik az egész teremtésben. Nemcsak a keresztények, hanem minden ember látja a természeti környezetben bekövetkező károkozást. A pusztítás megakadályozása azonban a probléma morális gyökeréhez vezet: figyelembe kell venni az ökológiai rendszerek törvényszerűségeit és a jövő generációk érdekeit is.

71. A környezet megóvása nem választható el tehát a már említett béke kérdésétől és a gazdaságetika számos problémájától sem. A föld az egész emberiség öröksége, amelynek javai eredendően az egész emberiséghez tartoznak.[63] A magán- és a közösségi tulajdon tiszteletben tartása mellett a föld javainak elsődlegesen közösségi rendeltetése képezi alapját az egészséges lakókörnyezethez való, minden embert megillető jognak.[64] Olyan nemzetközi szolidaritásra és jogrendre van szükség, amely megelőzi, hogy a fejlődő országok bármely okból erőforrásaik felelőtlen kihasználására és pusztítására kényszerüljenek. Az ökológiai egyensúly megőrzése csak a strukturális szegénység problémáinak kezelésével együtt oldható meg. A klímaváltozás is súlyosbíthatja a már meglévő szegénységet, és tömegek vándorlását indíthatja el.

72. A *Rerum novarum* megjelenésének századik évfordulóján napvilágot látott *Centesimus annus* kezdetű enciklika (1991) egy sajátos antropológiai hibára vezeti vissza az ökológiai problémákat. Az élet és a teremtett környezet ugyanis isteni adomány, amely Isten által rendelt célt hordoz, és magára a Teremtőre utal. Mindennek erkölcsi következményei is vannak. A természetes környezet esztelen rombolása mögött egy antropológiai tévedés húzódik, amely – sajnos – nagyon elterjedt korunkban. Az ember, amikor felismeri, hogy munkája által képes átalakítani és bizonyos értelemben „megteremteni” a világot, elfelejti, hogy ezt a munkát mindig a teremtett dolgok eredeti isteni adományozása alapján végzi. Úgy gondolja, hogy önkényesen rendelkezhet a földdel, feltétel nélkül alávetheti saját akaratának, mintha annak nem lenne előzetes jellemzője és rendeltetése, amelyet Isten adott neki, és amelyet az embernek tovább kell fejlesztenie, de azt nem hamisíthatja meg. Az ember helytelenül Isten helyébe lép, és így végeredményben elősegíti az általa inkább elnyomott, semmint kormányzott természet lázadását, ahelyett, hogy a teremtés művében

Istennel működne együtt (CA 37). A teremtésre való rácsodálkozásban és benne a Teremtő Isten felismerésében Assisi Szent Ferenc arról tesz tanúságot, hogy az Istennel meglévő belső béke gyümölcse és következménye az egész teremtett világgal és benne a többi emberrel meglévő béke. A Szent Ferenc által mutatott és sokak számára ma is szimpatikus életideál azonban nem szakítható el Ferenc belső fejlődésétől és megtéréstől.[65]

73. A *Centesimus annus* közvetlen kapcsolatot lát a környezetvédelem és az ún. humánökológia között. Ez utóbbi az ember élet- és munkakörülményeit, azaz a „munka társadalmi ökológiáját” is magában foglalja. Az ember Istentől kapja lényegi méltóságát és ezzel azt a képességét, hogy minden társadalmi intézményen felülemelkedjék az igazság és a jó irányába. Az emberre viszont hatással van az a társadalmi struktúra is, amelyben él, továbbá neveltetése és környezete is. Ezek a tényezők könnyíthetik vagy nehezíthetik az igazság szerint való életét. Ezért tehát az ilyen emberi miliőt teremtő döntések létrehozhatják a bűn sajátos struktúráit, és megakadályozzák azoknak a teljes emberi kibontakozását, akiket ezek különböző formában sújtanak. Az ilyen struktúrák lerombolása és felváltása az együttélés értékesebb formáival bátorságot és türelmet igénylő feladat (CA 38). A házasság és a család, amelyek a „humánökológia” legalapvetőbb struktúrái, az a hely, ahol az ember elsajátíthatja a világra és önmagára vonatkozó alapvető igazságokat és az ennek megfelelő életet. Az élet sokkal több tehát, mint érzéki tapasztalatok összessége. Az élet elsősorban hivatás és feladat, amely arra szól, hogy az ember megtanulja, mit jelent szeretni, és hogy őt szeretik, vagyis mit jelent konkrétan az, hogy személy.

74. A Katekizmus kiemeli az állatok tiszteletét és védelmét, amely nem keverendő össze az állatok jogaival. Az állatok Isten teremtményei, gondviselő gondoskodásával veszi körül őket. Már pusztán létükkel is áldják és dicsőítik őt. Az embereknek is jóakarattal kell közeledniük hozzájuk. Emlékezzünk csak, milyen gyengédséggel bántak az állatokkal a szentek, így Assisi Szent Ferenc vagy Néri Szent Fülöp. Isten annak a gondjára bízta az állatokat, akit saját képére teremtett. Törvényes tehát az állatok táplálkozásra és ruházat készítésére való fölhasználása. Megszelídíthetők, hogy segítsék az embert munkájában és szórakozásában is. Az állatokon végzett orvosi és tudományos kísérletek erkölcsileg elfogadhatók, ha értelmes keretek között maradnak és hozzájárulnak emberi életek gyógyításához vagy megmentéséhez. Ellenkezik az emberi méltósággal az állatok haszontalan kínzása és

válogatás nélküli irtása. Ugyanígy méltatlan az emberhez, ha olyan összegeket fordít rájuk, amelyekkel elsősorban az emberek nyomorát kellene enyhíteni. Szabad az állatokat szeretni; de nem szabad csak a személyeket megillető szeretettel feléjük fordulni (KEK 2416–2418).

75. Az ökológiai kérdések a bioetikai reflexió részét is képezik. A teológiai szemléletű bioetika a kinyilatkoztatásból vett értékek alapján segíti az embert saját élete és a rábízott teremtés megőrzésében, valamint az Isten által adott cél megvalósításában. Az *Evangelium vitae* kezdetű enciklika az egyik részről értékeli az ökológiai tudatosság növekedését, más részről azonban a „halál kultúrájának” azokra a jeleire is felhívja a figyelmet, amelyek a természeti környezettel való bánásmódban jelennek meg. Ha egyszer kizárják az Istenre hivatkozást, nem meglepő, hogy az összes dolgok iránti érzék mélységesen megromlik, és a természetet, mely többé már nem „anya”, minden manipulációra alkalmas „anyaggá” degradálják. Ide vezet a mai kultúrában uralkodó tudományos és technikai racionalitás, mely megtagadja a dolgok teremtettségét voltának elismerését vagy az olyan isteni tervet, melyet az emberi életben tiszteletben kell tartani. Mindez akkor is igaz, amikor egy ilyen „törvény nélküli szabadság” következményeitől való félelem egyeseket a „szabadság nélküli törvény” ellenkező végletébe hajt, ami pl. azokban az ideológiákban történik, amelyek tagadják a természetbe való bármilyen beavatkozás törvényes voltát, a természet bizonyos „átistenítése” nevében, amely a maga részéről ugyancsak félreismeri a Teremtő tervétől való függést. Valójában ha az ember úgy él, „mintha Isten nem volna”, nemcsak Isten misztériumát veszíti el, hanem a világét, és saját léte misztériumát is (EV 27).

76. Az *Evangelium vitae* tanításának középpontjában az „élet” és a „halál” kultúrájának szembenállását találjuk. Ez a kettős magatartás az élettel és a természeti környezettel kapcsolatos minden emberi cselekvésben fellelhető. Az ember a világ kertjének megőrzésére hivatott, amit Isten a jövő generációk javát is figyelembe véve az ember személyes felelősségére bízott. Az ökológiai felelősség magában foglalja az egyes fajok élőhelyeinek, vagyis biotópjainak védelmét, a biológiai sokféleség (*biodiverzitás*) megóvását, és nem utolsósorban az ember közvetlen családi környezetét, a már említett „humánökológiát” is (EV 42). A bibliai „uralkodási parancs” nem csak, sőt nem elsősorban a teremtettség világ dolgaira, hanem az emberre magára vonatkozik. Az ember uralma elsősorban szolgálati uralom, vagyis Isten gondoskodó uralmában történő részvétel (EV 52).

77. A szó szoros értelmében vett ökológia és a humánökológia – amely a házasság és a család intézményét is magában foglalja – kapcsolata jól jelzi, hogy a környezetvédelem, a biztonság, a szegénység és a klímaváltozás témája nemcsak közgazdasági és technikai jellegű, hanem a kérdéskörnek erkölcsi és spirituális vetülete is van. Az ember belső megtérése és magatartásának gyökeres megváltozása nélkül a környezet megóvása nem valósulhat meg. Isten világának az ember lelkiismeretén keresztül is az egész teremtés számára gyógyító ereje van.

78. A természeti környezet, az ember és Isten között meglévő alapvető különbségek kozmocentrikus összemosása, amely a New Age panteisztikus világának sajátja, igen távol áll a keresztény embertől. Az ezoterika elemei az egyes ökológiai és környezetvédő mozgalmakban is jelen vannak. A mélyökológiában a biocentrizmus hangsúlyozása tagadja a Biblia antropológiai szemléletét, amelyben az ember van a világ középpontjában, hiszen minőségileg magasabb rendűnek tartják más természeti formáknál.[66] A mozgalom legnagyobb sikere az ökológia általánosítása volt: a természet, mint legfőbb érdeklődési terület, a föld – Földanya vagy Gaia – reszakralizálása, a zöld politikusokra jellemző misszionáriusi hevülettel. [...] Az istenséggel az egész teremtést átható Földanya melegétől várják, hogy áthidalja a szakadékot a teremtés és a zsidó-keresztény transzcendens Atyaisten között, és leszámol azzal a távlattal, hogy egy ilyen Lény fog megítélni bennünket.[67]

79. XVI. Benedek pápaságának első beszédétől kezdve számtalan alkalommal kapcsolta össze az ökológiai problémákat és az ember belső állapotát, Istennel való kapcsolatát. A teremtésnek mint adománynak a szépsége rámutat a *kert* és a *sivatag* ellentétére. Ha az emberek békében élnének Istennel és egymással, akkor a föld valóban csodálatos kert lenne. A fizikai értelemben vett sivatagok azért szaporodnak a világban, mert a belső sivatagok is egyre szélesebbekké válnak. Mindezért a föld kincsei nem szolgálnak többé Isten kertje épülésére, amely mindenkinek lakóhelyül szolgál, hanem a kihasználás és a pusztítás erőinek vannak kiszolgáltatva. Az Egyháznak a maga teljességében lelkipásztoraival együtt Krisztushoz hasonlóan útra kell indulnia, hogy az embereket a lelki sivatagból az életre, az Isten Fiával való barátságra vezesse Afelé, aki nekünk az életet és annak teljességét adja.[68]

80. A *Sacramentum caritatis* kezdetű, az eucharishtiáról szóló apostoli buzdításban a teremtés és a megváltás művének egységéről olvasunk. Az

eucharisztia liturgiájának felajánlási része az anyagvilágot teremtként tiszteli, amelynek Istentől származó célja van. A keresztség által az ember hivatása az, hogy egyre inkább fiúvá váljon az Isten Fiában. A keresztény ember így a Krisztus feltámadásával megkezdődött új teremtésbe kapcsolódik, ami reményének alapja. Az ökológiai egyensúlyért való felelős tevékenység erőt és támogatást nyerhet ebből a keresztény reményből, amely Isten ajándéka. Maga az Eucharisztia nagyon erős fénnel világítja meg az emberi történelmet és az egész kozmoszt. Ebben a szentségi összefüggésben tanuljuk napról napra, hogy minden egyházi eseménynek jel természete van, mellyel Isten önmagát közli és megszólít bennünket. Így a lét eucharisztikus formája valóban hozzájárulhat a történelem és a világ értelmezési módjának hiteles megváltozásához. Maga a liturgia nevel minderre, amikor a följajánlaskor a pap áldó és kérő imádsággal fordul Istenhez a kenyérrel, „a föld termésével”, és a borral, „a szőlőtő és az emberi munka gyümölcsével”. E szavakkal – azon túlmenően, hogy a följajánlásban benne van minden emberi tevékenység és fáradság – a szertartás arra készítet, hogy a földet Isten teremtményének lássuk, mely megtermi nekünk mindazt, amire szükségünk van. A föld nem közömbös dolog, nem pusztá anyag, amit kényünk-kedvünk szerint elhasználhatunk. Sokkal inkább Isten jóságos tervének része, és ez a terv mindannyiunkat arra hív, hogy fiak és leányok legyünk Isten egyetlen Fiában, Jézus Krisztusban (vö. Ef 1,4–12). A világ számos részén jelen lévő ökológiai állapot miatti jogos aggodalmak bátorítást nyernek a keresztény remény távlatában, mely arra kötelez, hogy felelősen dolgozzunk a teremtés megmentéséért. Az Eucharisztia és a kozmosz kapcsolatában ugyanis fölfedezzük Isten tervének egységét és arra kapunk indítást, hogy ápoljuk a teremtés és az „új teremtés” közötti mély kapcsolatot, mely az új Ádám, Krisztus föltámadásából vette kezdetét. Ebben az új teremtésben már most részünk van a keresztség erejéből (vö. Kol 2,12 skk.), és ezért az Eucharishtiával táplált keresztény életünk előtt megnyílik az új világ, az új ég és az új föld távlata, ahova az égből, Istentől száll alá az új Jeruzsálem, „mely szép, mint a vőlegényének fölékesített menyasszony” [Jel 21,2] (SCAR 92).

81. XVI. Benedek pápa a *Centesimus annus* és az *Evangelium vitae* kezdetű enciklikák gondolatát követve újra felhívja a figyelmet a szoros értelemben vett ökológia és a humánökológia kapcsolatára, amikor a fejlődő országok rohamosan növekvő *energiaigényére* reflektál. Milyen fejlődésben vagy éppen a fejlődés hiányában lesz része az energiahordozóktól elzárt népeknek? Az egyenlőtlen hozzáférés miatti feszültség hogyan befolyásolja majd a

nemzetek közötti békét? – teszi fel a kérdést.[69] A megoldást az ember teljes és hiteles fejlődésében látja, amely soha nem redukálódhat csak technikai és gazdasági elemekre, hanem figyelembe kell vennie az erkölcsi és hitbeli vonatkozásokat is.

82. Az Egyház társadalmi tanítását összefoglaló *Kompendium* a tizedik fejezetet a környezetvédelem komplex kérdéskörének szenteli. A dokumentum legnagyobb érdeme, hogy a probléma számos megközelítését egységként kezeli és közös felelősségre hív. A környezetvédelem az egész emberiséghez szóló kihívás. Közös és átfogó kötelességről van szó, közös tulajdonunk megóvásáról, amely mindenkit szolgál; meg kell akadályoznunk, hogy bárki büntetlenül használja fel tetszése szerint saját gazdasági céljaira a különböző élő és élettelen dolgokat, a természet elemeit, valamint a növényeket és az állatokat.[70] A környezetért való felelősség, amely az emberi nem közös értékének bizonyul, nem pusztán a jelennel, hanem a jövővel kapcsolatos követelésekre is kiterjed.[71] A környezetért való felelősségnek hatékony módon jogilag is ki kell fejeződnie.[72]

83. A *Kompendium* a társadalmi tanítás új elemeként említi a biotechnológia alkalmazását, amelyet a lelkesedés és a bizalmatlanság kettőssége jellemez.[73] A keresztény hagyomány szerint a természet nem tehető a manipuláció és a felhasználás pusztá tárgyává, másrésztől nem is abszolutizálhatja azt, vagyis méltóságát nem állíthatja az emberi személy méltósága fölé.[74] Ezért a Tanítóhivatalnak a tudományos kutatásról általában vallott nézetei érvényesek annak a természeti környezetben való alkalmazása esetében is. Az objektív felelősség és a helyes felhasználás erkölcsi kritériuma ebben a kérdésben az emberre, a bioszférára és a jövő generációk érdekeire egyaránt vonatkozik. Minden tudományos és technikai alkalmazás értékmérője az ember méltóságának megbecsülése, amelynek együtt kell járnia a többi teremtmény és az egész teremtmény tiszteletével is. Ez a minden jó szándékú ember által vállalható erkölcsi szemlélet a keresztény hagyományban a már említett *relatív antropocentrizmus* és az ahhoz kapcsolható *teocentrizmus* keretébe illeszkedik.[75]

84. A természeti környezet és az ember ökológiája nem választható el egymástól. Ezért a javak egyetemes rendeltetésének elve erkölcsi iránymutatásként arra szolgál, hogy feloldjuk azokat a köteléseket, amelyek az ökológiai válságot a szegénységgel kapcsolják össze.[76] Ennek egyik szimbolikusan is fontos eleme a víz,

amit a Szentírás a megtisztulás (vö. Zsolt 51,4; Jn 13,8) és az élet szimbólumaként (vö. Jn 3,5; Gal 3,27) említ. Sajátos természete alapján a vizet nem lehet úgy tárgyalni csupán, mint egy árucikkkel, hanem ésszel és szolidárisan kell használni.[77] Egy olyan gazdaság, amely megbecsüli a környezetet, nem törekedhet kizárólag a haszon maximalizálására, hiszen a környezetvédelem, mint a közjó része nem biztosítható kizárólag pénzügyi szabályozás alapján.[78] A demográfia és a környezeti problémák szoros kapcsolata nem vezethet tehát olyan politikai és gazdasági döntések meghozatalára, amelyek az emberi személy méltóságának alig felelnek meg.[79]

85. Az ökológiai kihívásokhoz és a klímaváltozáshoz kapcsolódó kérdések megoldása új életstílusokat és az ezek kialakulását irányító mentalitás hatásos megváltoztatását követeli meg. Ehhez hatékonyan hozzájárulhat a keresztény hagyomány, amely szerint az embernek a teremtés láttán mindenek előtt hálát és elismerést kell éreznie: a világ Isten titkához irányít, aki megalkotta és fenntartja azt.[80] A teremtésről szóló keresztény gondolkodás középpontjában az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember és annak hivatása áll. Az ember hivatása itt a földön az emberi méltóság védelmében és előmozdításában fejeződik ki, amelynek eszköze a közjó (*bonum communis*) szolgálata. A közjón „a társadalmi élet azon föltételeinek összességét értjük, amelyek mind az emberek csoportjainak, mind pedig az egyes személyeknek lehetővé teszik, hogy saját tökéletességüket elérjék.”[81] A közjó magában foglalja a személy tiszteletét, annak szociális jólétét, gyarapodását és az ehhez szükséges békés és egészséges életkörülményeket is. Így a környezet és a klíma megóvása a közjó előmozdításának része, amely csak az ember hiteles javát szolgáló gazdasági rend által valósulhat meg.

3. A KERESZTÉNY SZEMLÉLETŰ GAZDASÁGI ÉS KÖRNYEZETI REND ERKÖLCSTEOLÓGIAI ALAPJAI –

A KONKRÉT CSELEKVÉS A GONDOLKODÁSMÓDRA ÉPÜL

„**Gondolkodástokban megújulva alakuljatok át**” (Róm 12,2).

86. Modern világunk egyik legszembetűnőbb és legbefolyásosabb területe a gazdaság, elvei és megnyilvánulásai áthatják az ember mindennapi életét és gondolkodását. Az utilitarista háttérű gazdasági gondolkodásmód megtalálható a világ szinte minden területén. A környezet sem képez kivételt a gazdaság dominanciája alól, a környezeti válság egyik oka, hogy a környezet javaival való emberi bánásmód – a természeti javak pusztán hasznossági értékének figyelembevételével – a haszonmaximálás logikáját követi, bár egyre nagyobb mértékben találhatók már meg az ettől eltérő logikájú környezeti elméletek és gyakorlati példák is.[82]

87. A legjelentősebb utilitarista gazdaságelméletekben,[83] de magának Adam Smith-nek, a közgazdaságtan atyjának gazdaságelméletében is felfedezhető az a gondolkodásmód, hogy a gazdasági törvények elvont fogalmai (pl. piaci ármechanizmus, határhaszon elv) és matematikai modelljei, görbéi határozzák meg az emberi közösségek, a társadalom életét. Itt tehát az *ember van a gazdaságért*, azaz az ember mintegy eszközként szerepel a gazdasági célok megvalósításában, amelyek közül a legfontosabb a haszon, a profit maximálása. Ez a logika egyfajta haszonelvű (utilitarista) gondolkodásmódhoz kötött, ami a közgazdaságtan modernkori filozófiaietikai háttérét alkotja.

88. A gazdaság mögött meghúzódó gondolkodásmód azonban az idők folyamán nem kizárólagosan utilitarista vonásokat mutatott fel, hiszen Aquinói Szent Tamás, Antonio Genovesi, Beccaria, és más szerzők középkori-újkori gazdaságelméleteiben a legfőbb gazdasági cél a *közzjó*, valamint a jelenkori keresztény, az Egyház társadalmi tanítására alapozott alternatív közgazdaságtan is ebben a „más” gondolkodási paradigmában mozog.[84] A paradigma értékű különbséget tehát a két rendszer gazdasági céljának különbözősége adja meg: *haszonmaximálás* vagy *közzjó*. Muzslay István így alapozza meg ezt a „rég-új” paradigmát:[85] „A gazdasági tevékenység célja nemcsak az egyéni haszon, hanem az egész társadalom java [...]. Korunk egyik súlyos tévedése az a felfogás, hogy a közgazdaság az életünk olyan adottsága, amellyel szemben tehetetlenek vagyunk, hogy a gazdaság a saját mechanizmusainak, kérielhetetlen törvényeinek alávetett folyamat. A

közgazdaság nem fizikai törvények által irányított gépezet, a társadalmi és gazdasági rend megteremtője nem a piac ármechanizmusa, hanem az emberi értelem és akarat.”[86] Itt tehát a gazdaság van az emberért. A gazdaság ember-központúságának követelményét az Egyház szociális tanításának dokumentumai tartalmazzák,[87] és erről tesz tanúságot néhány, nem feltétlenül az Egyház társadalmi tanítására támaszkodó alternatív közgazdaságtani irányzat is.[88]

89. Amennyiben az ember a gazdaságban, így a környezetgazdaságban is lejátszódó folyamatok alapja, cselekvő alanya, annyiban elmondhatjuk, hogy az emberi gondolkodásmód – tehát az, ahogyan az egyén és a közösségek motivációja, célmeghatározása, racionalitása, hite, akarata, kapcsolatai alakulnak – határozza meg azt a gazdasági rendet, ill. világrendet, amelyben él. *Így ha az ember gondolkodásmódja változik, változni fognak konkrét cselekedetei is, ennek alapján a gazdaság rendje és a világ rendje is, továbbá vele együtt az emberiség jövőjét meghatározó természeti környezet ügye is.*”[89]

90. Ebben az értelemben emlékezhetünk vissza II. János Pál pápa 1990-ben a Béke Világnapja alkalmából írt üzenetére, amelynek fő mondanivalója: „Az ökológiai válság: erkölcsi probléma.”[90] A pápa itt, és más írásaiban, beszédeiben is és vele együtt még sok más keresztény és nem keresztény gondolkodó felhívja a figyelmet az ember gondolkodásmódja, szemlélete, tehát etikai, erkölcsi viselkedése megváltozásának szükségességére. II. János Pál nyomatékosan kihangsúlyozza ebben a katolikus Egyház felelősségét, feladatát.

91. A környezeti–ökológiai válság nemcsak probléma, hanem egyben lehetőség is: alkalmat és közös platformot ad a közös gondolkodásra, szemlélet-alakításra, cselekvésre a keresztény hívők és a nem keresztény emberek között. „Bármely, különösebb vallásosmeggyőződés nélküli, de a közös javak iránt mély felelősséget érző férfi és nő felismerheti, hogy kötelessége részt vennie az egészséges környezet helyreállításában.”[91]

92. A gondolkodásmód megváltozásának, pontosabban egy paradigmaváltásnak a szükségessége egyre több felelősen és jószándékúan gondolkodó emberben merül fel, és az új paradigma körvonalazódása a környezeti válság megoldására is sokféleképpen alakul.[92] A katolikus Egyháznak lényegi szerepet kell betöltenie abban, hogy ez az új (rég-új) paradigma hogyan formálódik, mivé változik. Fogalmak, megközelítések, gondolkodásmódok sokfélesége

lát napvilágot nagy intenzitással, és a mi feladatunk, hogy az Egyház évezredes tanítása alapján mutassunk rá a valódi, az ember igazi javát szolgáló értékekre.

93. Látjuk, hogy a gondolkodásmód megváltozása, annak megújulása és az ebben való átalakulás a környezeti válság leküzdésének kulcsfontosságú tényezője. A gondolkodási paradigmaváltás, és az *abban való iránymutatás* tehát segítheti és megtermékenyíti azt a harcot, amit minden jó szándékú ember vív, illetve vívhat a környezetért a maga konkrét szakterületén a háztartástól a természetvédelemig, a környezetbarát menedzsmentig. Milyen is tehát ez az „új”, keresztény alapokon álló gondolkodásmód?

94. Az előzőekben körvonalaztuk, hogy a gazdaság és a környezet sorsa szorosan összefügg egymással. Egy „más” gazdasági, ill. világrendben, vagyis egy másik paradigmában gondolkodva a természeti környezet, a klíma, az ember sorsa is „másképpen” alakulna. Ezt az új (régi) paradigmát vázoljuk most a jelenlegi (haszonelvű) paradigmával összehasonlítva.

3.1. Két paradigma: emberképük és egymással való kapcsolatuk az Egyház tanításának tükrében

95. Ma is sok gondolkodó és filozófiai irányzat jelöli örökzöldnek az arisztotelészi–szenttamási erényetikát,^[93] és azt a világ jelenlegi válsághelyzetére adandó válasz megfelelő alapjának tartja. Az Egyház társadalmi tanítása is ezen az etikai rendszeren nyugszik. A haszonelvű etika és az erényetika összehasonlítása megmutatja, hogy ez utóbbi a 21. században segítséget nyújthat-e környezeti válságunk megoldásához is.

96. Az utilitarista etika és az erényetika viszonya a következő fogalompárokkal jellemezhető: *az önzéstől az önérdekig; az élvezettől a boldogságig* és *a haszontól a hasznosságig*. Ezen fogalompárok kifejtésével ragadható meg a paradigmák közötti különbség a gazdaság és a környezet vonatkozásában.

97. Az etikai rendszerek antropológiája egyes alapelemeinek (a *jó* fogalma, az *én*ről alkotott kép, a *boldogság* és az *erény* megragadása) összehasonlításakor megláthatjuk, milyen gyökeresen eltérő emberkép adódik a két paradigmában, ami a gondolkodásmódok eltérését is megmagyarázza. A „jó”-n itt a tomista erkölcsi rendszer szerinti *jó* fogalmát értjük, amelyet Aquinói Szent Tamás

úgy ragad meg, mint egy adott célra való törekvést, amelyhez erkölcsi értéket rendel, és amely a „Végső Célhoz” visz közelebb.[94] *„Arisztotelész, a nyugati kultúra egyik legnagyobb hatású gondolkodója a „jó”-t jelölte meg, mint azt a valamit, amit keresünk, amikor ki akarjuk elégíteni szükségleteinket. Mindig a „jók”-ra, a „jó dolgokra”, végső soron pedig magára a „Jó”-ra törekszünk. Arisztotelész meghatározásában az így értelmezett „jó” az, ami egy élőlényt (például egy embert) tökéletesít, illetve kiteljesít.”*[95] Következésképpen a „jó” ebben az esetben az emberi kiteljesedésre utaló jó.

98. Míg az erényetika a természettörvény[96] alapján az ember személyes természetére és értékekre épít, addig a haszonelvű rendszer embere egydimenziós, materialista – gondoljunk a neoliberalizmus hangsúlyozott erkölcs-, érték-mentességi és egyéni haszonmaximálási követelményére – , és szélsőségesen individualista is. Míg az erényetikai rendszerben az – előbb kifejtett – jó objektív, és korrelál a létezéssel, addig az utilitarista jó szubjektív, és a birtoklással, az egyéni haszonnövelési törekvéssel függ össze, valamint a hedonista elvvel: jó az, ami az egyénben növeli a gyönyört és az élvezetet. Így az ember önmagáról alkotott képe is gyökeresen különbözik: az erényetikai rendszerben az egyén természete szerinti kiteljesedésre törekszik, és így valódi szükségleteiben a másik ember jólléte is benne van (vö. közjó elve).[97] Az utilitarista énkép viszont a közösség helyett önmagára és a birtoklásra irányul: a buberi ÉN–TE viszony helyett az ÉN–AZ emberi kapcsolat[98] dominál. A boldogságot is egész másképpen ragadja meg a két rendszer. Míg Arisztotelész és Tamás szerint a boldogság (*eudaimonia*) az emberi lét végső célja, ami a – kiteljesedést jelentő – jó megvalósítása által elérhető erényes élet, a közjóért való munkálkodás és egyfajta kontempláció[99] elemeiből áll össze; addig az utilitarista rendszer boldogságát a kellemes-kellemetlen élmények vonalán húzódó hedonizmus elv adja meg. Az erényetikai gondolkodás szerint az Aquinói Szent Tamás által kidolgozott erények (melyek „hátukon hordozzák a boldogságot”[100]) rendszere adja meg a készséget a jó cselekvésére, az utilitarizmusban pedig ezek ellentéte, vagyis a bűnök hármassága rendszere lesz a cselekvés motivációja (hatalom, birtoklás, mértéktelenség).[101]

99. A most leírtak alapján tehát összefoglalhatjuk az erényetika lényegét témánk szempontjából: az ember sajátos célja az erények általi saját tökéletesség elérése, a másokért (közjóért) való munkálkodás és egy kontemplatív, lelki élet. Erich Fromm szerint ez az ember

önmaga legésszerűbb – természete szerinti – szeretete (önszeretet), azaz (objektív) önérdke.

Ezzel szemben az utilitarizmus (szubjektív) önérdék fogalma az önzéssel azonosítható, vagyis „önző módon való önérdékkövetés.”[102]

100. Az önérdék ilyen módon történő megkülönböztetése alapvető szerepet játszik a közgazdaságtan klasszikus, illetve keresztény szemléletű különbözőségében. Nem a gazdaság ill. az üzleti élet önérdék követő logikája kérdőjelezendő meg, hanem az önérdékkövetés minősége. Adam Smith hentesének[103] önérdékkövetése ti. nem ítélandó el, hiszen a hús keresleti–kínálati helyzete, értékesítésének piaci viszonya között az önérdékkövetés az egyetlen logikus, ésszerű lépés. A termelő és a kereskedő haszonelvű gondolkodásának jogossága nyilvánvaló a gazdasági életben.

101. Ez a példa egy alapvető kérdéshez vezet el bennünket. A fenti összehasonlítás alapján el kell-e vetnünk a haszonelvet, mint fekete bárányt gazdasági és társadalmi életünkben, vagy inkább a helyére kell-e tenni, megfelelő viszonyba állítani az erényetikával? A kérdés megválaszolásában, ami egyben a keresztény szemléletű közgazdaságtan válasza is, Aquinói Szent Tamás *Summa Theologiae*-je siet segítségünkre.

102. Szent Tamás az emberi kiteljesedést jelentő „jó”-ról írt általános fejtegetéseiben szót ejt az *erkölcsi*, a *gyönyörködtető* és a *hasznos jókról*, kapcsolatba állítja őket,[104] amelyből kitűnik, hogy a *hasznos jónak* eszköz jelleget tulajdonít az önmagukban való jók eléréséhez (vö. a *keserű orvosság* szerepe az egészség elérésében). Hierarchikus rendbe is állítja a *jó*-kat: első az erkölcsi-, második a gyönyörködtető- (öröm, élvezet), harmadik pedig a hasznos jó. A *hasznos* itt nem az „önző módon önérdékkövető”, azaz a saját haszon növelését célzó elvre utal, hanem eszköz más jók szolgálatára. Hasonlóképpen Arisztotelész is szükségesnek tart a boldogsághoz bizonyos „külső javakat” (amelyekbe beleérthetjük az *anyagi javakat*is), ezeket *eszközöknek* nevezi, és ő is *hasznossági* értéket kapcsol hozzájuk.[105] A haszonelv így *hasznosság elv*-re szelődül az erényetikában, és az élvezet is megtalálja a helyét: az élvezetek, a gyönyör, amelyek szerepe tagadhatatlan az ember életében, az erkölcsi jó *után* kapják meg helyüket az értékek hierarchikus („elsődlegességi”[106]) rendjében.

103. Még egy lényeges megkülönböztetést kell tennünk az utilitarista ill. az erényetikai logikájú *jó* szerepe között. Míg az utilitarizmusban az élvezet és a haszon elérendő *célok* az ember életében, és az erények a hozzájuk felhasznált *eszközök*, addig az erényetikában ez a rend éppen fordított: az *eszköz* szerepét a hasznos javak töltik be, és a *cél*, amit elősegítenek, az erény.[107]

104. A most leírt eszmefuttatás elvezet minket egy alternatív gazdasági és környezeti szemlélet felvázolásához.[108]

3.2 Gazdasági–környezeti alternatíva az erényetika alapján

A) Az értékek szerepe

105. Szent Tamásnak a célra törekvést kifejező, erkölcsi értékkel rendelkező, az emberi kiteljesedésre utaló értékekről megfogalmazott logikáját figyelhetjük meg abban a keresztény szemléletű gazdasági modellben, amely az Egyház társadalmi tanítása alapján született, és egy átfogó rendszert vázol fel arról, milyen az a gazdasági rend, amely a keresztény (erényetikai) gondolkodásmódon alapszik.[109]

106. A *hasznos*, a *gyönyörködtető*-, és az *erkölcsi jó analógiájára* modellünk a gazdaság (tulajdonképpen a közjó) javait két csoportra osztja: ún. „alapvető javakra”, *amelyekre más javak eléréséhez törekszünk* – lásd hasznos javak – (pl. pizza, profit, beruházási javak, pénzeszközök, marketing stratégia), illetve az ún. „kiemelkedő javakra”, *amelyeket önmagukért keresünk* – lásd erkölcsi javak, értékek – (ilyen az emberi fejlődés, az élet, a társadalmi felelősség, a bizalom, a szeretet, a méltányosság, az igazságosság, a szolidaritás, a barátság, az erkölcsi önuralom, a természetvédelem és a természet önértéke is).[110] Láthatjuk tehát, hogy a felosztás kétdimenzióssá teszi a gazdaságot, és az utilitarista egysíkú haszonmaximálási, materialista célkitűzés árnyaltabbá válik.

107. Ebben a rendszerben a *kiemelkedő javak előbbre valók az alapvetőknél* (vö. szenttamási értékek sorrendje!), és így a *profit* a célértékek trónja helyett az alapvető javak, tehát az *eszköz*-értékű javak csoportja közt találja meg a helyét. A profitnak ez a trónfosztása paradigmaticus értékű, a profit a keresztény gazdasági modellben szolgáló szerepet kap az uralkodás helyett. Nem létjogosultsága, szükségessége, hanem szemlélete változott meg. Haszon helyett hasznossági jelentést és szerepet kap.[111] A kiemelkedő

javak közül elsőséget élvez a közjó, ebben a gazdasági modellben ez lesz a fő gazdálkodási cél, és ezt szolgálja a profit.[112]

108. Az értékekről szóló szenttamási gondolatrendszert nemcsak a keresztény tanításban találhatjuk meg, hatása felfedezhető más filozófiai, szociológiai, pszichológiai, gazdasági irányzatokban is, amelyekben az *érték*,[113] mint az élet meghatározó része, felbukkan. [114] Az értékek szerepeltetése a gazdaságban[115] arra utal, hogy a tiszta haszonelv nem vonatkoztatható kivétel nélkül a gazdasági, társadalmi, sőt, a környezeti életben szereplő minden jószágra. Léteznek ún. *végtelen* értékek[116], melyekre a költség–haszon típusúelemzések, a határhaszon maximálásának logikája nem érvényes, gondoljunk csak az emberi életre, mint értékre, vagy a természet önértékére! A naplemente, egy táj szépsége, egy különleges állatfaj értékének pénzben való kifejezése és határhaszna az előbb leírt gondolkodásmódtól idegen, bár technikai okokból a környezetgazdaságtan kidolgoz rá módszereket.[117] A környezetgazdaságban is megfogalmazódik azonban: „*a piac még tökéletes működés esetén sem fogja megoldani a környezetszennyezési problémát, legfeljebb csak segít az erőforrások leghatékonyabb elosztásában, mert a környezetvédelem elsősorban értékválasztási és csak azután közgazdasági kérdés.*”[118]

109. Magát a tényt, hogy a haszonelv a gazdaság alapelve, nem vonhatjuk kétségbe. A kérdés azonban az, hogy hol húzódnak a gazdasági gondolkodás határai? Amartia Sen, a Nobel-díjas indiai közgazdász így fejezi ezt ki: „*A piaci mechanizmus olykor még a hatékonyság elérésében sem igazán hathatós, kiváltképp a közjavaknak nevezett dolgok esetében [...] a piaci mechanizmus logikája a magánjavakra méretezett (mint az alma és az ing), nem pedig a közjavakra.*”[119] Vegyük észre, mennyire összecseng ez a gondolat XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* kezdetű, 1931-ben írt enciklikájának soraival, melyben a piacgazdaság korlátok közé szorításának szükségességét veti fel[120], vagy II. János Pál pápának a *Centesimus annus* kezdetű enciklikájában megfogalmazottakkal, amelyben a piac korlátosságával együtt a haszonelv korlátosságára és az értékek szerepére is rámutat a pápa.[121] Muzslay ugyanezt a követelményt fogalmazza meg a „Gazdaság és erkölcs” című könyvében: a gazdaság korlátja az erkölcs, az erkölcs elsőbbsége.[122] Mi más ez, ha nem a *tamásierkölcsi* „jó” és a *hasznos* „jó” közti fontossági sorrend?

110. Láthatjuk, hogy a gondolkodásmód és a gazdasági rend között felfedezhető az összefüggés. Ha a szenttamási elvek értékrendje alapján gondolkodunk, eljutunk a fent vázolt, értékekkel, erkölccsel behatárolt, anyagi (hasznos) javak körére vonatkozó gazdasági (piacgazdasági) modellig, amelyben a profitot eszköznek fogjuk fel a többi érték alapú, önmagában vett „jó” szolgálatára. Ezt az alternatív modellt *szolgáló gazdaságnak*[123] nevezhetjük; mivel a gazdaság nem uralja, hanem szolgálja az élet többi területét: a társadalmat, a környezetet, a kultúrát, vagyis az emberi közösség javát. Ehhez a haszonelvű gondolkodásról át kellett térni a közösségi-, erényetika alapú szemléletre.

111. Mit jelent mindez a környezet számára? A környezet leigázása, kizsákmányolása az ipari forradalom óta, tulajdonképpen a haszonelvű gondolkodásmód elterjedése óta folyik, az erős antropocentrizmus jegyében. Mint láttuk, az utilitarista gondolkodási rendszerben mind az alapvető javak, mind pedig az értékek csupán hasznossági értékkel bírnak, így a környezeti javak szemlélete is csupán hasznosságukon nyugszik. Azaz a környezet javai egyoldalúan az emberi szükséglet-kielégítés oldaláról nyernek értéket. A természet önértékéről a környezetvédelem, a környezeti szemlélet elterjedése óta beszélhetünk (vö. gyenge antropocentrizmusok, relatív antropocentrizmus), és számunkra, a gazdaság összefüggésében mindez azért válik fontossá, mert a természeti környezet kettős jellegére mutat rá. A természet javai egyszerre alapvető és kiemelkedő javak, vagyis hasznos jók és gyönyörködtető jók, illetve anyagi eszközök és önmagukban vett értékek. Ez a kettősség a környezetbarát menedzsmentnél figyelhető meg leginkább. Azok a vállalatok, amelyek *valóban* környezettudatosan gazdálkodnak, nem rendelik alá a környezettel kapcsolatos működésüket kizárólag a profit növelési céloknak. A vállalat profitmaximálási céljai mellett – esetleg az előtt – érték-célok, így környezettudatos célok jelennek meg.[124]

112. A környezetnek ez a kettős szemlélete az erényetika alapú gazdasági modellben képzelhető el a legjobban. Míg a tisztán haszonelvű modell szigorúan a profit-céloknak rendeli alá a környezet ügyét, s így soha nem tudja önmagáért, célként kezelni azt, addig az alternatív modell, az objektív önérték alapján tekintetbe tudja venni a környezet javát, mint célt.[125] Az erényetika alapú gazdasági gondolkodás alkalmasságát a természet ügyének kezelésére annak a kérdésnek a megválaszolása fogja ténylegesen bizonyítani, hogy része-e a környezet a közjónak. Ugyanis, ha

az alternatív rendszerben a közjó a gazdaság végső célja, akkor annak részeként a természet ügye is elérendő céllá válik.

B) A közjó és a környezet kapcsolata

113. A közjó igen kiterjedt egyházi és világi irodalmában kiindulópontunk az Egyház társadalmi tanítása, annak is leggyakrabban idézett része a *Gaudium et spes* kezdetű zsinati lelkipásztori konstitúció 26. pontja, amely szerint „[a közjó] nem más, mint azoknak a társadalmi életfeltételeknek az összessége, amelyek mind a csoportoknak, mind az egyes tagoknak lehetővé teszik, hogy teljesebben és könnyebben elérjék tökéletességüket” (GS 26). A közjó, amely tehát életfeltételek összessége, az egyes személyek és közösségeik kiteljesedésében mutatkozik meg: „egy közösség által elérhető emberi kiteljesedés, amiben az adott közösség minden tagja osztozik nemcsak együttesen, hanem külön-külön, személy szerint is”^[126]. Látható, hogy a közjó egyik leglényegesebb jellemzője, hogy tökéletesedést, kiteljesedést jelent.

114. A közjó és a természet viszonyának vizsgálatakor szembetűnik, hogy a természet is rendelkezik a kiteljesedés vonásaival, amit Aquinói Szent Tamásnál is olvashatunk.^[127] Tamásnál itt egyértelműen megfogalmazást nyer a teremtés teocentrikus, illetve transzcendens vonása, ami II. János Pál szerint a közjó egyik dimenziója,^[128] és amit a *Centesimus annus* 41. pontjában is említ. Az egyházi tanításnak ezen részeire alapozva tehát kimondható, hogy a közjó tulajdonképpen a *teremtmények* kiteljesedésére irányuló életfeltételek összessége, amely kiteljesedés a relatív antropocentrizmus filozófiai modellje szerint az ember felelős „művelésével és megőrzésével” valósul meg.^[129]

115. Erre az emberi felelősségre és ugyanakkor a természeti környezetnek a közjóban való részvételére mutat rá a *természet javainak egyetemes rendeltetése*^[130] és a *közjó követelményei* kifejezés,^[131] melyben – többek között – a béke iránti elkötelezettség és a szilárd jogrend mellett a környezet védelme, továbbá a környezet érdekében való nemzetközi együttműködés követelménye is megtalálható. ^[132] II. János Pál pápa a Béke világnapjára írt 2005. évi üzenetében kifejezetten a klímaváltozás okaként említi a nemzetközi közösség felelősségét azon az alapon, hogy a környezet általában a közjavak (*bona publica*) kategóriájához tartozik.^[133]

116. Itt érkeztünk el ahhoz a megállapításhoz, hogy a természeti környezet kettős természettel rendelkezik: egyszerre képezi tárgyát a hasznos, vagyis eszköz-jellegű javaknak, melyekre érvényes a haszonelv alapján a piac logikája, és egyszerre testesít meg önmagában való értéket, mintegy cél-értékként, amit a természet önértékére alapoztunk.

117. Jól illusztrálja mindezt az Alford-Nauhton-féle „kétdimenziós” közjó modell, aminek egyik dimenziója az eszköz vonásait viselő (anyagi jellegű) alapvető javak, másik dimenziójuk pedig az önmagukért elérendő kiemelkedő javak, a tulajdonképpeni – köznap értelemben vett – értékek. Az Alford–Naughton szerzőpáros a közjó modellezésénél további felosztásokat is megjelöl. Beszélnek *elosztott* és *megosztott* javakról (elosztott javak azok, amelyeket a közösségnek való átadásukkor felosztanak a tagok között, pl. a pizza és a profit, vagy a fa és a rózsaszál; a megosztott javakat ugyanakkor nem lehet felosztani, csak egymással, mint egészet megosztani, mert a közösséget és az egyént egyaránt megilletik, mint pl. a csend, az erdő látványa, a rózsacsokor szépsége). Említenek *magánjavakat* (pl. telek, autó, alma, ing, kert), továbbá *közjavakat* (pl. utcai világítás, óceán, klíma, környezetvédelem). Végül bevezetik a *látszólagos javak* (pl. cigaretta, génmanipulált szervezetek, szennyező anyagok) fogalmát, amelyek nem az ember valódi kiteljesedését szolgálják, és ennek párjaként *avalódi javak* kategóriáját, amelyek valódi kiteljesedést, tökéletesedést nyújtanak (pl. gyógynövények, de igazából minden teremtmény).^[134] Látjuk, hogy a természeti környezet javai kielégítik a közjónak az előbbiekben megjelölt kategóriáit, arra utalva, hogy ők a közjó részei.

118. Az utilitarista modern közgazdaságtan nem ismeri a közjó fogalmát, helyette jólétről, társadalmi jólétről, társadalmi jóléti függvényről beszél, és „a társadalmi jólétet általában a társadalmat alkotó egyének jólétének valamifajta aggregátumaként értelmezi”.^[135] Ugyanakkor, mivel az egyéni jólét a szubjektív ítéletek (vö. szubjektív önérték) alapján ebben a rendszerben teljességgel önkényes, így a közös társadalmi jóléti függvény megalkotása is lehetetlen. Ezt a dilemmát állapítja meg a modern közgazdaságtan jól ismert képviselője, Kenneth J. Arrow lehetetlenségi tétele.^[136] A tétel alapján látszik, hogy az utilitarizmus paradigmájában a szubjektív önérték alapján közösségi érdekről, közösségi akaratról nem beszélhetünk.

119. Csak az objektív önérték bevezetése – az én jóllétemben a másik ember jólléte is benne van – és az értékek, a kiemelkedő javak erényetikai

logikája teszi lehetővé azt a gondolkodást, amely a közösség javát értelmezni tudja, és amely a javak közé sorolja a szolidaritást, a szociális szeretetet, az igazságosságot, a méltányosságot, a mértékletességet, az ember és a teremtmények tiszteletét, valamint a teremtett világ megőrzésének kötelességét is.

120. Az eddigiekből kiderül, hogy a természeti környezet érték jellege, és szoros összefüggése a közjóval (emlékezzünk a Föld javainak egyetemes rendeltetésére, valamint a megosztott javak, a közjavak és a valódi javak tulajdonságaira) azt követeli meg, hogy a klasszikus utilitarizmustól lényegesen eltérő módon gondolkodjunk róla. Ennek a másik gondolkodásmódbeli paradigmának az arisztotelészi–szenttamási erényetika és az Egyház társadalmi tanításának gondolatrendszere az alapja.

121. Ez az alternatív, erényeken és objektív önérdeken nyugvó gondolkodásmód tud megoldási alapot nyújtani a környezeti válság *konkrét* jelenségeire is: a fogyasztói társadalom túlzó, pazarló fogyasztásának visszafogására, a *mértékletességre* a nyersanyag- és energiafelhasználásban, az elosztás *igazságosságára* mind lokális, mind globális szinten; és a *bátorságerényének* alapján képessé tesz a jövő generációk érdekének figyelembe vételére, a természeti környezet érdekének *okos szem* előtt tartására. Amint a gazdaság esetében is láttuk, ez a gondolkodásmód alapoz meg minden olyan szakmai igyekezetet, amely arra irányul, hogy konkrét területeken tevékenykedjen a környezeti gondok megoldásáért, és a természeti környezet megóvásáért folytatott lelkipásztori munka gyakorlati lépéseit is irányítja.

122. Abból indultunk ki, hogy az *ökológiai válság: erkölcsi probléma*. Kiderült, hogy a válság leküzdésének útjai közé különösen is hozzátartozik az ember gondolkodásmódjának, szemléletének változása, *amelyben a Krisztust követő hívek a kovász értelmében kiemelt szerepet kell, hogy vállaljanak*. Ugyanakkor „*az emberi dolgok helyes rendjéért folytatott küzdelem minden nemzedék feladata*”^[137], és kiemelt szerepet kapnak most ebben a küzdelemben mindazok, akik a természeti környezet ügyét az emberiség közös ügyének tekintik.

123. Fegyverük lehet a keresztény *remény*, amely „*lényegileg mindig másokra irányuló remény is*”^[138], és ez a közösséget teremtő remény termékenyítheti meg a cselekvést arra, hogy az ember a teremtett világot

ma különösképpen is „*művelje és őrizze*”(Ter 2,15). A mi reményünk ebben van: „*Ha kiárasztod lelkedet, fölébrednek, és megújítod a föld színét*”(Zsolt 104,30).

4. LELKIPÁSZTORI MEGFONTOLÁSOK A TEREMTETT VILÁG VÉDELMEÉRT

Szemléletváltás, közös imádság, szó és tett a természeti környezet érdekében

124. A körlevél előző, elméleti alapokat tárgyaló fejezeteiben az ökológia különböző etikai irányzataival, az Egyház erre vonatkozó tanításával és a keresztény értékekre épülő gazdaságetika alapvonalaival ismerkedhettünk meg. A természet iránt felelősséget érző hívő emberben azonban jogosan merül fel az igény arra, hogy ezeket az evangéliumban gyökerező eszméket ne csak ismerje, hanem a hétköznapi életében meg is valósítsa, és ezek szerint éljen. Erre azért is nagy szükség van, mert sok jóakarátú ember az előbb bemutatott tanítással elvben egyetért, de hétköznapi döntéseiben azt nem mindig követi. Pusztán gazdasági haszonra törekedve önző módon kizsákmányolja a természetet vagy közömbös irányta, és nem törődik annak gazdaságával, épségével. A rövidlátó egyéni érdeket vagy kényelmet elébe helyezi a közjónak, így a természet megbecsülésének is.

4.1 Az Egyház cselekvésének indítékai – sajátos keresztény megközelítés

125. Amikor az Egyház helyes viszonyt akar kialakítani az igazságos társadalommal és a természettel, akkor ehhez a teológiai alapot Isten Országának üzenetében találja meg. Ennek az üzenetnek a gyökere pedig Isten minden emberre (vö. 1Tim 2,4) és az egész teremtett világra (vö. Róm 8,21) vonatkozó egyetemes üdvözítő szándéka.

126. Az Egyház a teremtett világ védelmével kapcsolatban is „az üdvösség egyetemes szakramentumaként” (vö. LG 48) értelmezi önmagát. Mégpedig mint „jele és eszköze az Istennel való bensőséges egyesülésnek és az egész emberi nem egységének” (LG 1). Látható és működő jelként az egyház Istent és az ő üdvözítő szándékát akarja képviselni a világban, és így Isten szellemében egységet és szolidaritást kíván teremteni minden ember között, valamint új kapcsolatot szeretne létrehozni a teremtéssel is.

Ezért fejti ki és ajándékozza meg az adott társadalmat a teremtet világ védelmével kapcsolatos tanításával is, amely kérdéskört a szeretetből alkotó Teremtő és a teremtmény alapvető viszonyára, és a megváltás, a Krisztusban való új teremtés üdvtörténeti eseményére építi.[139]

127. Az Evangélium üzenete nem a konkrét problémák megoldását nyújtja, de alapját és horizontját adja az egyház történelemben való tevékenységének, amit Isten országának reménye éltet. Az Egyház tagjai által tesz hitet a Jézus Krisztus által kinyilatkoztatott Gondviselő Isten mellett. Ezért a hívők nem lehetnek közömbösek a társadalmi kérdésekkel, az igazságtalansággal szemben, valamint szolidárisnak kell lenniük az élő és élettelen természettel, a jövő generációival, minden emberrel kapcsolatban, továbbá felelősséget kell vállalniuk értük.

128. Számunkra a teremtet világ védelméről való gondoskodás, az Egyház álláspontjának bemutatása az Evangélium hirdetésének új lehetőségét is jelenti. Hiszen úgy tűnik az élet esetlegességének és törékenységének ezen új – bizonyos szempontból radikális – módon történő megtapasztalása jelenti az új közös nyelvet, amelyet minden ember ért, és amely jó eszköznek mutatkozik Jézus Krisztus Evangéliuma, az Üdvösség, a keresztény emberkép és a krisztusi értékrend bemutatására. A természet rendjének bemutatása jó alapot jelenthet az objektív természetes erkölcsi törvény (*lex naturalis*) újbóli fölfedezésére, ami lényegileg megfelel és harmóniában van az ember személyes természetével.[140] Ezért a teremtet világ védelmének gyakorlata hatással van az emberi élet más területeire is: a személyes kapcsolatokra, az alapvető emberi viszonyokra, a közösségi életre, a házasság és az élet védelmére.

129. Az egyházi felelősség és a lelkipásztori cselekvés végső alapját és módját elsősorban nem a természet- és társadalomtudományok által valószínűsített események adják, hanem Jézus Isten országát hirdető tanítása. Ennek a tanításnak központi kijelentése szerint a végső, teljes és egyetemes igazságosság az idők végezetén Isten által valósul meg. Világunkban az isteni igazságosság mint a megígért, de az ember által be nem teljesíthető jövő van jelen, és ezzel egy időben mégis úgy hangzik el, mint felszólítás az emberi cselekvésre, hogy már most ennek az Országnak a törvényei szerint cselekedjünk. Hiszen a teremtet világ az emberi élet része.

130. Egyházunk tanításában a teremtett világ védelméről szóló tanítás – más szociális kérdésekkel összefüggésben – mindig határozott módon jelent meg. Azonban látva a súlyos változásokat és azok következményeit, melyek az ember életét, de magát az embert is jelentősen formálják, szükségesnek látjuk, hogy még hangsúlyozottabban szóljunk erről a fontos témáról. Hiszen a teremtett világ védelmének problémája radikálisan és új módon teszi föl az örök kérdést: ki az Isten – ki az ember – mi az ember célja a világban?

131. Az egyház a teremtett világ védelemében őszinte és az igazságra épülő kapcsolatot keres és kínál fel a különböző tudományokkal és magával a társadalommal. Érezzük felelősségünket a társadalmi értékvtás, a globális igazságosság, a létfeltételek hosszú távú biztosítása és új ökológiai, jóléti modellek megvalósulásával kapcsolatban. Értékvtás nélkül semmilyen technikai megoldás vagy az éghajlatvédelmet célzó politikai tárgyalás, döntés nem vezet célra. Hiszen a környezet védelmének kérdése – meggyőződésünk szerint – lényegileg erkölcsi kérdésként mutatkozik meg.

132. „A környezetvédelem az egész emberiségnek szóló kihívás. Közös és átfogó kötelességről van szó, közös tulajdonunk megóvásáról, amely mindenkit szolgál” (CA 40). A téma fölvetésével és tárgyalásával – a sokszor sokkoló adatok ellenére sem – a tehetetlenség érzését, a félelmet szeretnénk elültetni, erősíteni, vagy a félelemből való cselekvésre ösztönözni. Éppen ellenkezőleg: a krisztusi meggyőződésből való reményteli önálló, felelős cselekvésre szeretnénk indítani. A remény evangéliumával lépünk ennek a feladatnak a megoldása érdekében.^[141] A teremtett világ jövőjének keresztény szemléletére mutatunk rá.

133. Ez a szemlélet egy új életstílus kialakítását kívánja meg az egyéntől, a szűkebb közösségektől, a helyi és a nagyobb társadalmaktól. Az új életstílus kialakítása azonban nem jelentheti pusztán néhány szokás vagy gyakorlat ésszerűbbé tételét. Az új szemlélet az új ember magatartása, a Krisztus személyéhez és tanításához való megtéréséből következik. A konkrét gyakorlatot illetően pedig figyelmeztetőek és irányt mutatóak Szent Pál szavai: „Ne hasonuljatok a világhoz, hanem gondolkodástokban megújulva alakuljatok át, hogy felismerjétek, hogy mi az Isten akarata, mi a helyes, mi a kedves előtte és mi a tökéletes” (Róm 12,2).

134. Ennek a magatartásnak az Egyház lényegéből fakadó cselekvési területeinek megfelelő lehetőségeket kívánjuk a keresztény hívek és minden jó szándékú ember számára fölmutatni. Ugyanakkor kérünk és buzdítunk is minden testvérünket és minden közösséget a konkrét, közvetlen lépések, cselekedetek és lehetőségek megfogalmazására, a hatékony együttműködés kialakítására és ezeknek a gyakorlati eredményeknek a kölcsönös megosztására.

4.2 Téves, és változtatásra szoruló meggyőződések

135. Mint minden változással vagy változásra-változtatásra irányuló erőfeszítéssel kapcsolatban, úgy a teremtet világ védelmével kapcsolatban is sok nehézséggel, meggyőződéssel találkozunk a kialakult szokásokban, az életforma megváltoztatásában vagy az új magatartás kialakításában. Ezek a meggyőződések sok esetben inkább a magunk vagy egy társadalom számára kialakult, megszokott gyakorlatból következnek, sem mint a tényleges és fontos cél megvalósítására ösztönöznek.

136. Ugyanakkor valóban nehéz eligazodni a sokszor egymásnak teljesen ellentmondó adatok, szakemberek és érdekcsoportok véleményének értelmezésében. Mint ahogyan félelmet kelthet a megfelelő szakmai ismeretek hiánya is. Természetesen ebben a kérdésben is, mint minden más esetben szükséges a józan, megfontolt magatartás és döntés, de a gondolkodásbeli megújulás iránti készség, áldozat, szolidaritás nélkülözhetetlen fontosságú. „Vessétek le a régi embert szokásaival együtt, és öltsetek föl az újat, aki állandóan megújul Teremtőjének képmására a teljes megismerésig” (Kol 3,9–10).

4.3 A gondolkodásmód megváltozásának szükségessége

137. A környezetvédelem érdekében a gazdaságban paradigmaváltásra, vagyis a haszonelvű szemléletet felváltó érték vagy erényetika követésére van szükség. Olyan egyetemes, mindent átfogó szemléletmódot kell elsajátítanunk, ahol Isten és az általa alkotott erkölcsi és természeti rend kerül előtérbe. A Szentírás a gondolkodásmód gyökeres megváltozását „megtérésnek” nevezi, ami alkalmazható az ember és a teremtet világ kapcsolatára is. A görög *metanoia* kifejezés, a belső a gondolkodás, a lelkület (vous) átalakulását jelzi.[142] A Názáreti Jézus messiási működésének kezdetén, Isten országa eljövetelének meghirdetésekor is megtérést kívánt (vö. Mk 1,15), ami nála „az élet átalakítását, az életút gyökeres megváltozásának fordulatát

jelenti”.^[143] Isten országának eljövetele ugyanis „az egyedi emberi élet minden területét (a magánszférát, a közösségi életet, az erkölcs és a politika világát is) átfogja.”^[144] Ezt tekinthetjük kiindulásai alapnak.

138. Az ökológia területén ez a szemléletmód-változás elsősorban azt jelenti, hogy a teremtet világot nem lehet egyszerűen eszközként használni az egyes ember vagy az emberiség kiteljesedése érdekében. A természet ugyanis, amit Isten „jónak” teremtet (vö. Ter 1,19) önértékkel rendelkezik. Ezért az ember önös érdekei miatt nem zavarhatja meg a természetben kialakult ökológiai egyensúlyt, és nem veszélyeztetheti a fajgazdagságot, a biodiverzitást sem.

139. Az ökológiában jelentkező szemléletmód változásnak fontos összetevője tehát, hogy a természet *önértékkel* rendelkezik. Ez azt jelenti, hogy az ember nem tekintheti a természetet pusztán egyéni kibontakozása eszközének, mivel annak Isten által adott belső rendje és célja van. A Szentírás üzenete szerint az ember azt a feladatot kapta, hogy „uralkodjon” a teremtet világ létezői felett (vö. Ter 1,28). A Biblia tanítása szerint az uralkodás azonban nem „leigázást” jelent, hanem olyan alkotó tevékenységet, amely a teremtés rendjét tiszteletben tartja.^[145]

140. A szellemi-lelki megújulás mögött fölfedezhető Szentlélek vezetésében bízva – az ima erejétől kísérve – szükségesnek látszik, hogy az Egyház tevékenységi területeit követve határozzuk meg, mit tehetünk konkrétan a teremtet világ védelmében.

4.4 Az Egyház és a hívek feladatai – az Egyház tevékenységének területei

A) Tanítás – tanúságtétel – evangelizáció

141. Az Egyházat miközben a Jézus Krisztusban fölfedezett igazságot hirdeti minden embernek, az a meggyőződés vezeti, hogy ez az igazság az ember számára kezdettől fogva az Atyától szándékolt rendet hordozza, amit az Atya Krisztusban a Szentlélek által teremt újjá az emberek lelkében és az egész teremtet világban. Igaz ez az embert érintő minden kérdésben, így a teremtet világ megőrzésével kapcsolatos tanítás esetében is. Ugyancsak meggyőződése, hogy a szóbeli tanításnak együtt kell járnia az egyén és a közösség példamutató, tanúságtevő magatartásával is, hogy az örömhír minél hatékonyabban érinthesse meg sokak szívét, és a keresztények példáján felbuzdulva ők is óvni akarják Isten nagy ajándékát, a teremtet világot.

142. A környezetvédelemről szóló egyházi tanítás a Szentírásból és a hagyományból indul ki, de ugyanakkor a természetes erkölcsi törvényre is hivatkozik. Az egyházi tanítás legfontosabb szentírási alapjai: a teremtett világ „jósa” és a Jézusban történt megújulás, „újáteremtés”. Az utóbbira vonatkozóan Szent Pál apostol így ír: „Mindenki, aki Krisztusban van, új teremtmény. A régi megszűnt, valami új valósult meg” (2Kor 5,17). Ebben a megújulásban nemcsak az ember, hanem az egész teremtés részesül. Az „új ég és új föld” képe jelenik meg a Jelenések könyvének látomásában (vö. Jel 21,1).

143. Az Egyház tanítói feladatát a szerető Isten, a kinyilatkoztatásban föltáruuló teremtett, bűnbe esett és megváltott emberkép alapján végzi. Az a meggyőződés vezeti, hogy leginkább ezzel a sajátos szemlélettel tudja megajándékozni a természetért aggódó és tenni akaró emberek sokaságát. Éppen ezért a környezetvédelemről szóló tanításával is védi a társadalom szociális, természeti és morális alapjait, és be akarja vonni a keresztény hit felszabadító erejét a társadalmi párbeszédbe, a társadalom felelős formálásába. Egyházunk a környezetvédelem kapcsán is prófétai módon védelmezi az ember méltóságát, vagyis azt, hogy minden ember mint Isten gyermeke azonos méltóságú, tulajdonságaitól és képességeitől függetlenül, és mindenki számára, a jövőbeli generációk számára is, emberhez méltó körülményekért küzd. A szolidaritás gondolatának és magatartásának nélkülözhetetlen voltát hirdetjük, különös módon elkötelezetten a szegények és kirekesztettek iránt, akiket a természeti katasztrófák és az éghajlati változások fokozottan sújtanak.

144. Hisszük, hogy tanításunkkal gondolkodásra és cselekvésre készítetünk, a teremtés megóvására. Az Egyházban működő Szentlélek éltet, és képessé teszi a tanítás befogadóit arra, hogy minden jó szándékú emberrel együtt a teremtés iránti megélt felelősség új útjaira lépjenek. A tanítás szabatos bemutatása által kívánunk rámutatni a helytelen gondolkodás veszélyeire is, mind a gyakorlatot, mind a cselekvés szellemi háttérét illetően is, és így kívánjuk segíteni a politikusok és más közéleti szereplők munkáját.[146]

145. Feladatunknak tekintjük, hogy meglévő eszközeink és lehetőségeink felhasználásával a természet szeretetére, a természet gondozására, a vele való foglalkozásra, munkára neveljünk, konkrét cselekvésre segítsünk. Hiszen ennek kapcsán könnyebben fölfedezhető a

természetes erkölcsi törvény valósága, és a természet gyógyításának, a teremtet világ formálásának a lehetősége és felelőssége is.[147]

146. Meggyőződésünk, hogy a teremtet világ védelmére, erre a sajátos lelkipásztori feladatra ma egészen különös figyelmet kell fordítani. Tudatában vagyunk, hogy ez fontos feladatokat jelent mind a papnevelésre, mind pedig a lelkipásztori munka megszervezésére nézve. A lelkipásztoroknak és a világi lelkipásztori munkatársaknak külön képzésben kell részesülniük, hogy megfelelő munkát tudjanak végezni ezen a területen is. Az ebben való közreműködésre meg kell hívni világiakat, akik saját szaktudásukkal hasznos segítséget nyújthatnak a szükséges ismeretek megszerzésében. Fontosnak tartjuk, hogy hasonló képzésben részesüljenek a pedagógusok is, elsősorban a katolikus iskolák tanárai.

147. Tárgyilagos, kiegyensúlyozott tanításra és információra van szükség, amely a környezeti válságra és annak okaira vonatkozik. A szaktudományok és a tömegtájékoztatási eszközök egyik legfontosabb feladata, hogy az emberiség megismerje földünk jelenlegi állapotát, és tárgyilagosan nézzen szembe a jövővel. Ezért arra törekszünk, hogy a közoktatás valamennyi szintjén illetve területén olyan *iskolai programokat* alakítsunk ki, amelyek megfelelő lehetőséget biztosítanak a környezettel, illetve az ember és erőforrásai közötti kapcsolat válságával kapcsolatos tanulmányok folytatására.[148]

148. Az Egyház feladatának tekinti annak szorgalmazását, hogy a *közoktatásban* a környezetvédelemre való nevelés kapjon kellő hangsúlyt, továbbá, hogy az egyházi vezetés alatt álló általános és középiskolákban, a hittudományi *felsőoktatásban*, a környezetvédelem és az ökológiai etika legfontosabb alapelvei és gyakorlati következményei bemutatásra kerüljenek. Sok helyen a hittanóra, a biológia, a kémia és az osztályfőnöki óra keretén belül beszélnek a természeti kincsek megóvásának fontosságáról, más helyeken az erkölcstan (etika) tantárgyon belül térnek ki ökológiai etika kérdéseire. Számos katolikus középiskola működtet ún. erdei iskolát és vesz részt környezetvédelmi programokban.[149]

B) Liturgia: a teremtet világ dicsőítése – a teremtet világ szemlélése

149. Az Egyház életében a tanítás mellett mindig fontos szerepet játszott a liturgia, különös módon az imádság, amely elmélyíti a tanítást és a lelket felemelve, megerősítve a cselekvés indító oka, forrása lehet. Ez a

tapasztalat érvényes az ember és a természet kapcsolatára is. Az Ószövetségben a természet szépségének a bemutatása, dicsérete elsősorban a közös imádságban, a zsoltárokból mutatkozik meg. Az utóbbi időben sokat használt ökológiai egyensúly alapelemei jelennek meg a 104 zsoltárban: „Áldjad lelkem az Urat! Uram, Istenem, mindennél nagyobb vagy! Fönségbe és méltóságba öltözől, a fény, mint köntös úgy fog körül [...]. Az ég madarai partjaikon lakjanak, az ágak közt zengik énekük / A hegyeket kamráid vizéből öntözöd, eged gyümölcsével a földet jóllakatod. / Fűvet nevelsz az állatoknak, és növényeket, hogy az ember jóllakhasson; / hogy a földből kenyeret nyerjen, a szívét meg borral vidíthassa” (Zsolt 104,1–2; 12–15).

150. A teremtés dicsérete jelenik meg Szent Ferenc *Naphimnuszában*, ahol az előbb idézett zsoltárhoz hasonlóan ő is a teremtés szépségéről zeng dicséretet, megszemélyesítve, és családtagként fogadva az embert körülvevő kozmikus elemeket. Az előbb idézett alkotások a mai embert is Isten dicséretre ihletik: „Uram! Ne hagyd, hogy leromboljam az élet templomát / Engedd, hogy hasznomra váljak a tudás, hogy hasznossá legyek általa; Adj méltóságot rövid napjaimnak.” [...] Majd így folytatja: „Uram! Legyünk társak az alkotásban / Dolgozzunk tovább műved nyomán, / hogy bolygónk a bőség, a boldogság / És az összhang erős otthona legyen.”^[150]

151. A Teremtőt és a teremtést dicsőítő kórusba való kapcsolódás másik, gyakoribb formája az együttgondolkodás kifejezése. Az utóbbi időben az Egyház más testvéregyházakkal együtt keresi a közös hitből származó igazságok megfogalmazását és annak lehetőségét, hogy ezt a világ felé, mint örömhírt és figyelmeztető üzenetet továbbadja. Ennek szép példája a II. János Pál pápa és I. Bartholomeosz pátriárka által közösen kiadott ún. *Velencei Nyilatkozat*, amely a teremtett létünkben eredő alázatosságra, a megváltásból fakadó reményre és a közös imádság erejébe vetett hitre hívja fel a figyelmet.^[151]

152. Ugyancsak fontosnak és a teremtett világ védelmében alkalmasnak és szükségesnek tartjuk azokat az imaalkalmakat, imápolásokat, melyeket a hívek különböző korcsoportjai vagy közösségei szerveznek, tudatosan csatlakozva a teremtett világ Teremtő Istenét dicsőítő öröméhez. A természet szeretetét és ritmusának, törvényeinek ismeretét növelheti, ha azok az egyházi ünnepek, amelyek a természet változásaihoz kapcsolódnak nagyobb figyelmet kapnak a jövőben.

Ezeknek az ünnepeknek a megfelelő előkészítése és ünneplése – lehetőség szerint – a városi környezetben is történjen meg.

C) Közösségi élet

153. Az ember vágyik a Teremtőjével és más teremtményekkel való közösségre, a lét megosztására, életközösség kialakítására. A közösségi élet az Egyház és az ember természetének megfelelő életforma.

154. A társadalom biztonságának előtérbe kerülésével felértékelődik a helyi közösségek, így az egyházi közösségek, szerepe is. Pásztorlevelünkkel támogatni és biztatni kívánunk minden egyházi – és más – közösséget, hogy közösségi életükben kapjanak az eddigieknél nagyobb szerepet a természetvédelemmel kapcsolatos kérdések. Ugyanis a természet védelmének és a társadalom biztonságának megőrzésében kiemelt fontosságúnak tartjuk a helyi közösségek szerepét, s az Egyház e közösségek megerősítéséhez segítséget és támogatást kíván nyújtani.

155. A globalizáció káros hatásai miatt a helyi közösségek szerepe jelentős mértékben felértékelődhet az emberi élet fenntarthatósága szempontjából. Ezeknek létrehozása és fenntartása terén az Egyház komoly hagyományokkal és tapasztalattal rendelkezik: létező plébániai közösségek, lelkiségi mozgalmak, tapasztalatuk, erkölcsi, lelki háttérük.

156. A helyben megvalósítható lépéseket minden egyes közösség saját erejét és lehetőségeit mérlegelve saját maga dolgozhatja ki a legjobban. A jelen Körlevél az általános szempontok ismertetésével ehhez a munkához ösztönzést és segítséget kíván nyújtani, amely a közösségben meglévő tudással, kreativitással és tenni akarással kiegészítve formálódhat konkrét helyi programmá. A természet gyorsuló ütemű változásaira választ kereső keresztény közösségek példát adhatnak mindenkinek a szükséges nehéz lépések megtételére, és választ kínálhatnak gyorsan változó korunk radikális kihívásaira is, és egyben segíthetik a közösségi élet megújulását, amely az egész társadalom megerősödését is támogatja.

157. A megelőzés területén minden környezetvédelmi és éghajlatváltozási program része az energiafelhasználás, az üvegházhatású gázok kibocsátásának és magának a fogyasztásnak a csökkentése. Az általánosan elfogadott érvek mellett az energiafelhasználás csökkentése mellett a következő érvek hozhatók fel: az energiaellátás függetlenségének és stabilitásának növekedése, költségcsökkentés, a közösség összetartó erejének növelése és végül

erkölcsi szempontok. Elsősorban az épületek energiafelhasználása, a közlekedés és a vásárlási szokások területén vannak már jól kidolgozott és alkalmazható programok. Ezek azok a területek, ahol a vallásos közösségek különös módon is példát adhatnak – mint jel és kovász – a fogyasztói társadalom többi tagja számára. Egy keresztény ember életében ugyanis az önmegtartóztatás, a böjt értelemmel teli cselekedet. Minden embert, családot és közösséget arra biztatunk, hogy vizsgálják meg: mindennapi életük során fogyasztásukkal milyen mértékben járulnak hozzá a természet erőforrásainak kimerüléséhez és a környezet szennyezéséhez?

158. Ehhez az önvizsgálathoz nyújthatnak segítséget a plébániai és egyéb közösségekben létrejövő és ezzel a témával foglalkozó csoportok, egyesületek, amelyek tevékenységükhöz számíthatnak az Egyház teológiai kutatása által elérhető szakmai segítségre is. Számos szervezett tevékenység segíti elő egy olyan új szemlélet és ebből következő új életmód kialakítását, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy a magyar társadalom egyre inkább a környezettel egyensúlyban élővé váljon. A szükséges új normák kialakításában is jelentős szerepet játszhatnak az egyházi közösségek.

159. A közösségek nemcsak a fogyasztás csökkentésében segíthetik egymást, hanem kialakíthatják a „kölcsönös segítség hálózatát” is. Az egymásnak nyújtott segítség minden közösségre jellemző, de ezek általában spontán jellegűek. Javasoljuk a plébániai közösségeknek, hogy vizsgálják meg, hogyan és miben tudják egymást rendszeresen segíteni. Mindez szintén hozzájárulhat a fogyasztás és a kiadások csökkentéséhez és a közösség megerősödéséhez. A megerősödő közösségek rugalmasabban tudnak alkalmazkodni minden váratlan helyzethez. A nagyobb rugalmasság jobb esélyt kínál arra, hogy a váratlan helyzetekkel megbirkózzunk.

160. Az energiafelhasználás csökkentése csak fokozatosan képzelhető el, és a mai társadalmi feltételek között a legszigorúbb önkorlátozás mellett is elkerülhetetlen a légszennyezést okozó energiahordozók használata. Ezért több országban elterjedt már a kibocsátás kompenzálásának gyakorlata.^[152] Sajnálatos tény azonban, hogy aránytalanul különböznek a gazdag és a szegény társadalmak anyagi lehetőségei abból a szempontból, hogy mennyire tudnak alkalmazkodni a megváltozott éghajlati viszonyokhoz. A szegényebb társadalmak a növekvő környezeti kockázat által megkívánt beruházásokra és technológiák alkalmazására

már nem képesek. Szolidaritásra van tehát szükség, és mindenekelőtt arra, hogy az okozó felelősségének elve alapján a gazdagabbak jelentősebb részt vállaljanak a terhekből. A nemzetközi közösségen belül élő szegények megsegítése a klímaváltozás következményeihez való alkalmazkodásban nem pusztán humanitárius együttérzés, hanem az igazságosság és biztonság is megköveteli ezt. Olyan jelenségekről beszélünk elsősorban, amelyek leginkább a gazdag országokban és társadalmakban szokásos életmóddal és gazdálkodással függenek össze, így ezeknek az országoknak viselniük kell erkölcsi és politikai felelősségüket.

D) A szolgáló szeretet

161. „Az Emberfia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon másoknak, és életét adja másokért” (Mk 10,45). A tényleges szolidaritás fölébresztése és gyakorlása, a javak megosztásának gyakorlata – a teremtet világ megbecsülése mellett – mint evangelizációs eszköz is megjelenik (vö. ApCsel 4,14).

162. A javak megosztása, anyagi javak közössége: az igazságosság, a szeretet és a rászorultság alapján kell, hogy történjék, bölcsen és nagylelkűen. Az anyagi javak jelszerű, prófétikus megosztása hatékony eszköznek látszik a jogtalan és bűnös fölhalmozás és kihasználás mentalitásával szemben. A természeti törvények megismeréséhez, a természet szeretetének növekedéséhez és a föld „sebeinek gyógyításához” is hozzájárulhat, ha a birtokunkban lévő földet – akár csak szimbolikusan is – újból művelni kezdjük. Ennek a tevékenységnek már nem az anyagi haszon ad értelmet, hanem – az eddig felsoroltak mellett – a kialakuló, újra felfedezett társadalmi normák, ahol a természet és a társadalom közötti harmónia helyreállítása az egyik legfontosabb érték. Fontos, hogy minél többen újra szoros kapcsolatot alakítsanak ki a természettel és magával a termőfölddel.

4.5 Együttműködés más szervezetekkel – közösségekkel

163. Kíváncsi, hogy az Egyház minden szinten szoros kapcsolatot alakítson ki a természet védelmével és az éghajlatváltozással foglalkozó más egyházakhoz tartozó intézményekkel, szervezetekkel, a tudományos élet képviselőivel, egyesületekkel és mozgalmakkal, és velük együttműködve, közösen keresse a megoldást a felmerülő kérdésekre.

164. A környezet-, klíma- és energiatudatosság növelésének legfontosabb része a kialakult helyzet okainak és várható következményeinek minél részletesebb és pontosabb bemutatása, hogy az Egyház tagjai, és mindazok, akikhez az Egyház üzenete eljut, ezeknek az információknak ismeretében tudatosan hozzák meg döntéseiket. Ezért nélkülözhetetlen egy olyan természetvédelemmel, erőforrások kimerülésével és éghajlatváltozással foglalkozó kommunikációs stratégia kidolgozása, amely az érintettekhez a „saját nyelvükön” viszi közel az éghajlatváltozással kapcsolatos ismereteket és az egyéni, családi és közösségi szintű cselekvés lehetőségeit.

165. A klímatudatosság növelése érdekében meghívjuk a társadalom vezető csoportjait és személyiségeit: indítsunk közösen olyan nyilvános párbeszédet, amelyben fölvetődhetnek és megoldódhatnak azok a problémák, amelyek jelenleg akadályozzák a természettel egyensúlyban lévő társadalom létrejöttét. Ez a párbeszéd egyidejűleg sokféle fórumon folyhat: az egyházi sajtóban, az egyházközségekben, az Egyház szakembereinek bevonásával, nyitottan és érzékenyen értelmezve a társadalomban mutatkozó folyamatokat.

166. Minden egyházi közösségnek javasoljuk, hogy közösségi alkalmaikon szánjanak időt a természetvédelmet és az éghajlatváltozást érintő kérdések megvitatására a hit alapján. Javasoljuk, hogy az egyházi közösségek alakítsanak ki kapcsolatot a lakóhelyükön élő más csoportokkal és szervezetekkel. Közöttük is bizonyára sokan vannak, akik látják a természetben zajló változásokat, ismerik azok várható következményeit és szívesen bekapcsolódnak a megoldást kereső közös gondolkodásba és munkába. E célkitűzések megvalósításában sokat segíthetnek a művészek is. Meg kell keresni azokat a lehetőségeket, ahol saját tehetségükkel támogathatják ezt a munkát.

4.6 Összegzés

167. „Az embernek a teremtés láttán mindenek előtt hálát és elismerést kell éreznie: a világ Isten titkához irányít, aki megalkotta és fenntartja azt. Ha az Istenhez való viszonyt felszámoljuk, a természet elveszíti mély értelmét s elszegényedik. Ha ellenben képesek vagyunk felfedezni a természetet a maga teremtett dimenziójában, akkor kommunikatív viszonyt építhetünk vele, megértve önmagán túlmutató, jelképekben gazdag értelmét, így eljuthatunk a misztérium horizontjához, amely megnyitja az ember előtt az Istenhez, és a föld Teremtőjéhez való utat. A világ úgy tárul

föl a világ pillantása előtt, mint Isten lábnyoma, mint olyan hely, ahol megmutatkozik Isten teremtmény, gondviselő és megváltó ereje.”[153]

KÖVETKEZTETÉSEK

168. A természeti környezet gyorsuló pusztulása és a globális klímaváltozás immár realitás. Hatását az emberek szó szerint saját testükön érzik: hőség és aszály, viharok és heves esőzések, olvadó gleccserek és árvizek, kieső termés és terjedő betegségek. A tudományos kutatási eredmények világossá teszik, hogy szükséges az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése és a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás. Jelentős erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy mérsékeljük, és lehetőség szerint elkerüljük a környezetet pusztító, valamint az éghajlatot károsító magatartást, továbbá hatékony stratégiákkal kell alkalmazkodnunk a klímaváltozás körülményeihez. Mindenkinek részt kell vállalnia ebben a feladatban. Az előttünk álló kihívás jelentős, de értékeken alapuló cselekvésünk és önmérsékletünk által a helyzet pozitívan befolyásolható.

169. II. János Pál pápa Assisi Szent Ferencet 1979-ben az ökológia művelőinek és a környezetvédelem védőszentjévé nyilvánította. Szent Ferenc a teremtmény világgal szembeni magatartás középpontjára mutat rá. A környezet megóvása több, mint a jelen és a jövő generációk méltó életkörülményeinek biztosítása, hiszen az ember Istennel, az emberekkel és a teremtmény világgal való kapcsolata egységet alkot. A természeti környezet megóvása nem más, mint a közjó, vagyis az emberi méltóság védelme és előmozdítása.

170. A keresztény ökoteológia és környezetetika távolságot tart a radikális antropocentrizmustól, mert az a természeti környezetet csak a jelen generáció közvetlen hasznának szempontjai szerint veszi igénybe. Ez a magatartás ellentmond a Teremtő által az emberre bízott felelősségnek. A keresztény álláspont ugyancsak élesen különbözik az olyan ököcentrikus gondolkodástól, amely figyelmen kívül hagyja az ember és a természeti környezet emberen kívüli része között meglévő lételméleti különbséget. A keresztény ember magatartása a természeti környezettel szemben a filozófiai gondolkodási modellek közül tehát *relatív antropocentrizmus*, hitben gyökerező voltát tekintve pedig *teocentrizmus*, amely felismeri a természet önértékét is. Antropocentrikus szemléletről van szó, mert az ember az egyetlen teremtmény a földön, akit Isten önmagáért akart (vö. GS 24). A relatív jelző arra utal, hogy bár az ember ontológiai, etikai és

biológiai szempontból különbözik a természet emberen kívüli részétől, de ugyanakkor egységet is alkot vele azon az alapon, hogy minden létező kölcsönösen kapcsolódik a dolgok rendjében, vagyis a kozmoszban (vö. SRS 34). A *teocentrizmus* megjelölés a természet önértékének értelmére utal, amely szerint a természet nem isteni, hanem Istentől függő valóság, hiszen Istenben, mint Végső Célban teljeseedik ki (vö. Róm 8,21–22).

171. A Teremtés könyve Isten gondoskodó uralmában való részvételre hívja az embert, amelynek az az alapja, hogy az ember Isten képére és hasonlatosságára lett megalkotva (vö. Ter 1,26–28). Szent Pál apostol a Rómaiakhoz írt levelében elének tárja, hogy az egész teremtés – és nem csak az ember – az eszkatológikus végidőkben bekövetkező beteljesülés felé tart (vö. Róm 8,18–24), és ebben a beteljesülésben az embernek sajátos, Istentől kapott hivatása van. A megőrzés magatartása nem pusztá hatalomgyakorlás, hanem elismerés és dicsőítés is. Csak azt tudjuk hitelesen megőrizni, amit jónak és dicsérendőnek ismerünk fel. A teremtésről szóló bibliai tanítás egy részről kifejezi, hogy a természeti környezet – bár jónak lett teremtvé – nem elég önmagának, azaz önmagától nem képes célja beteljesítésére; más részről viszont elének tárja, hogy az ember nem képes célt adni a teremtésnek, hanem az Isten által adott cél kibontakozását kell segítenie.

172. Krisztus feltámadásával elkezdődött az Isten Országa. A Teremtő kezdettől fogva kész volt szenvedést vállalni a teremtésért, amelynek őbenne az örök életre szóló jövője van. Ezért a kereszt a teremtés és a megváltás titkához egyaránt kapcsolódik. A teremtés végső beteljesüléséhez a megváltásban jut el, amely az idők kezdete óta a teremtés célja is egyben. Az új teremtés így eszkatológikus jelentéssel gazdagodik, hiszen benne nyilvánul meg Isten fiainak dicsősége, ami nem más, mint részvételük a Szentháromság belső életében.

173. A keresztény környezetetika, és ennek részeként a klímavédelem is, három egymásra épülő érték alapján áll. A legkézzelfoghatóbb és a legsürgetőbb a természet ún. *eszköz-értéke*, amennyiben az a közjó része, és így az emberi méltóság védelmét és kibontakozását szolgálja. A teremtés *szimbolikus értéke* magára a Teremtőre utal, az ember Istennel való kapcsolatát mélyítheti el, hiszen a teremtett világ dolgaiból Isten egyértelműen felismerhető. Végül az „új teremtés” teológiai fogalma a természeti környezet *beteljesülésértékére*, vagyis eszkatológikus távlataira mutat rá, amely a bennünket körülvevő világ jövőjének mélyebb, hitbeli jelentését adja.

174. Az Egyház társadalmi tanítását összefoglaló *Kompendium* a tizedik fejezetet a környezetvédelem komplex kérdéskörének szenteli. E szerint minden tudományos és technikai alkalmazás értékmérője az ember méltóságának megbecsülése, amelynek együtt kell járnia a többi teremtmény és az egész teremtés tiszteletével is. Ez a minden jó szándékú ember által vállalható erkölcsi szemlélet a keresztény hagyományban a már említett *relatív antropocentrizmus* és az ahhoz kapcsolható *teocentrizmus* keretébe illeszkedik. A természeti környezet és az ember ökológiája nem választható el egymástól. Ezért a javak egyetemes rendeltetésének elve erkölcsi iránymutatásként arra szolgál, hogy feloldjuk azokat a kötelékeket, amelyek az ökológiai válságot a szegénységgel kapcsolják össze. A szegény országok ui. sokszor kényszerülnek természeti erőforrásaik felelőtlen kihasználására, és a környezeti problémák negatív hatásainak csökkentésére is csak csekély anyagi és tudományostechnikai erőforrással rendelkeznek. A természeti erőforrások egyik szimbolikusan is fontos eleme a víz, amit a Szentírás a megtisztulás és az élet szimbólumaként említ.

175. Az ökológiai kihívásokhoz és a klímaváltozáshoz kapcsolódó kérdések megoldása új életstílust és az ennek kialakulását irányító mentalitás hatásos megváltoztatását követeli meg. Ehhez hatékonyan hozzájárulhat a keresztény hagyomány, amely szerint az embernek a teremtés láttán mindennek előtt hálát és elismerést kell éreznie: a világ Isten titkához irányít, aki megalkotta és fenntartja azt. A teremtésről szóló keresztény gondolkodás középpontjában az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember és annak hivatása áll. Az ember hivatása itt a földön az emberi méltóság védelmében és előmozdításában fejeződik ki, amelynek eszköze a közjó szolgálata. A környezet és a klíma megóvása a közjó előmozdításának része, amely csak az ember hiteles javát szolgáló gazdasági rend által valósulhat meg.

176. Ahhoz, hogy felelősen, a keresztény hit alapjain állva közelítsünk a környezeti kérdésekhez és tegyünk konkrét lépéseket a teremtés- és környezetvédelemben, tisztáznunk kellett, milyen erkölcssteológiai alapokra épül fel – a környezet gazdasági összefüggéseiből kiindulva – a keresztény szemléletű gazdasági és környezeti rend. Levezettük, hogy az emberi gondolkodásmódon alapulnak világunk különféle humán-rendszerei, így egy adott gazdasági rendszer is. Következésképpen ha az emberek gondolkodásmódja, szemlélete, erkölcsi hozzáállása változik, változni fog az adott rendszer, így a gazdaság rendje is. Ezt igazolja a keresztény vállalatok létezése és az Egyház társadalmi tanítását követő gazdálkodási

gyakorlatuk. A vázolt szemléletváltásban úttörő szerepe van a katolikus Egyháznak mint olyan értékrend hordozójának, amely alapján létrejöhet a közjót szolgáló gazdasági rend (ETTK 323–376).

177. Ennek a gazdasági rendnek a fő vonásai:

A. A *piacgazdaság hatókörének korlátozása* az ún. hasznos, eszköz jellegű, anyagi és anyagi természetű javakra (alapvető javak[154]), amelyek az ún. kiemelkedő javakat hivatottak szolgálni. Ezek nem mások, mint az értékek, az erkölcsi javak, amelyekre önmagukért törekszünk. A javak ilyen rendjének meghatározását Aquinói Szent Tamás *Summa Theologiae*című munkájában olvashatjuk, ahol a szerző „elsődlegességi” sorrendbe állítja az értékeket:

1. erkölcsi jó,
2. gyönyörködtető jó,
3. hasznos jó, ami az eszköz szerepét tölti be a többi, önmagáért való jó eléréséhez. Ezt az értékrendet tükrözi vissza a „szolgáló gazdaság” logikája.

B. A keresztény szemléletű gazdasági rend másik ismérve a *profit szerepének megváltozása*. Míg az utilitarista alapú modernkori gazdaság legfőbb célja a profit maximalizálása, addig a szolgáló gazdaságban a profit a hasznos javak között foglal helyet, eszközként segítve elő az értékek, és így végső soron a közjó megvalósulását.

178. A természeti környezetre vonatkoztatva ez a logika a környezet kettős természetének bemutatása által érvényesül. Ugyanis a környezeti javak egyszerre hasznosak, úgy, mint az ember szükségletét kielégítő eszköz-értékű javak, ugyanakkor egyben cél jellegű érték-természetük is van, egyrészt védelmük szempontjából, másrészt pedig teocentrikus jellegű önértékük miatt. A környezet érték jellegéből következik a *Kompendium* azon megállapítása, hogy „a környezet azon javak egyike, amelyeket nem lehet a piac mechanizmusai révén megfelelően védelmezni vagy megóvni”.[155] Ebből az következik, hogy a természeti környezet leginkább a szolgáló gazdaság rendszerében kaphat rendeltetésének megfelelő bánásmódot. A környezet ügyének fontosságát az a tény is alátámasztja, hogy – amint kimutattuk – a közjó részét képezi, s az ember felelős művelése és őrzése mellett teljesezhet ki.

179. Ezek az elvi megfontolások nyújtanak alapot a lelkipásztori és egyéb szakmai cselekvéshez a keresztény remény szellemében. Amikor az Egyház helyes viszonyt akar kialakítani az igazságos társadalomhoz és a

természethez, akkor ehhez a teológiai alapot Isten Országának üzenetében találja meg. Ennek az üzenetnek a gyökere pedig Isten minden emberre (vö. 1Tim 2,4) és az egész teremtet világra (vö. Róm 8,21) vonatkozó egyetemes üdvözítő szándéka. Az Egyház a teremtet világ védelmével kapcsolatban is „az üdvösség egyetemes szakramentumaként” (vö. LG 48) értelmezi önmagát. Mégpedig mint „jele és eszköze az Istennel való bensőséges egyesülésnek és az egész emberi nem egységének” (LG 1). Az Evangélium üzenete nem a konkrét problémák megoldását adja, de alapját és horizontját adja az egyház történelemben való tevékenységének, amit Isten országának reménye életet.

180. Az egyházi felelősség és a lelkipásztori cselekvés végső alapját és módját elsősorban nem a természet- és társadalomtudományok által valószínűsített események adják, hanem Jézus Isten országát hirdető tanítása. Ez a szemlélet egy új életstílus kialakítását kívánja meg az egyéntől, a szűkebb közösségektől, a helyi és a nagyobb társadalmaktól. Az új életstílus kialakítása azonban nem jelentheti pusztán néhány szokás vagy gyakorlat ésszerűbbé tételét. Az új szemlélet az új ember magatartása, a Krisztus személyéhez és tanításához való megtéréséből következik. A konkrét gyakorlatot illetően pedig figyelmeztetőek és irányt mutatóak Szent Pál szavai: „Ne hasonuljatok a világhoz, hanem gondolkodástokban megújulva alakuljatok át, hogy felismerjétek, hogy mi az Isten akarata, mi a helyes, mi a kedves előtte és mi a tökéletes (Róm 12,2).”

181. A környezetvédelem érdekében a gazdaságban paradigmaváltásra, vagyis a haszonelvű szemlélet felváltó érték vagy erényetika követésére van szükség. Olyan egyetemes, mindent átfogó szemléletmódot kell elsajátítanunk, ahol Isten és az általa alkotott erkölcsi és természeti rend kerül előtérbe. A Szentírás a gondolkodásmód gyökeres megváltozását „megtérésnek” nevezi, ami alkalmazható az ember és a teremtet világ kapcsolatára is. A görög *metanoia* kifejezés, a belső gondolkodás, a lelkiület (*ἡθὺς*) átalakulását jelzi.[156]

182. Az Egyház életében a tanítás mellett mindig fontos szerepet játszott a liturgia, különös módon az imádság, amely elmélyíti a tanítást és a lelket felemelve, megerősítve a cselekvés indító oka, forrása lehet. Ez a tapasztalat érvényes az ember és a természet kapcsolatára is. Az Ószövetségben a természet szépségének a bemutatása, dicséréte elsősorban a közös imádságban, a zsoltárokból mutatkozik meg.

Ugyancsak fontosnak és a teremtett világ védelmében alkalmasnak és szükségesnek tartjuk azokat az imaalkalmakat, imnapokat, melyeket a hívek különböző korcsoportjai vagy közösségei szerveznek, tudatosan csatlakozva a teremtett világ Teremtő Istenét dicsőítő öröméhez.

183. A globalizáció káros hatásai miatt a helyi közösségek szerepe jelentős mértékben felértékelődhet az emberi élet fenntarthatósága szempontjából. Ezek létrehozása és fenntartása terén az Egyház komoly hagyományokkal és tapasztalattal rendelkezik: létező plébániai közösségek, lelkeségi mozgalmak, ezek tapasztalata, erkölcsi és lelki háttere.

184. A javak megosztása, az anyagi javak közössége: az igazságosság, a szeretet és a rászorultság alapján kell, hogy történjék, bölcsen és nagylelkűen. Az anyagi javak jelszerű, prófétikus megosztása hatékony eszköznek látszik a jogtalan és bűnös fölhalmozás és kihasználás mentalitásával szemben.

185. Kíváncsú, hogy a természet védelmével és az éghajlatváltozással foglalkozó más egyházakhoz tartozó intézményekkel, szervezetekkel, a tudományos élet képviselőivel, egyesületekkel és mozgalmakkal az Egyház minden szinten szoros kapcsolatot alakítson ki, és velük együttműködve, közösen keresse a megoldást a felmerülő kérdésekre.

SZAKKIFEJEZÉSEK MAGYARÁZATA

Alkalmazkodás: A természeti és (emberi) társadalmi rendszerek megélt, illetve a jövőben várható éghajlatváltozásból adódó jelenségek és állapotváltozások hatásaihoz való igazodása.

Biodiverzitás (biológiai sokféleség): A bármilyen eredetű élőlények közötti változatosságot jelenti, beleértve többek között a szárazföldi, a tengeri és más vízi-ökológiai rendszereket, valamint az e rendszereket magukba foglaló ökológiai komplexumokat; ez magában foglalja a fajkon belüli, a fajok közötti sokféleséget és maguknak az ökológiai rendszereknek a sokféleségét is.

Bioszféra: Az élet elterjedésének tere a Föld felületén. A litoszféra (szilárd kéreg) felső részén, a troposzférában (légkör) és a hidroszférában alakult ki, vastagsága kb. 15–16 km. A bioszféra az élőlények lakóhelye, amit

élőlények hoztak létre élőlények számára, és amit csak harmonikusan működő élővilág képes fenntartani.

Éghajlat (klíma): Egy adott térségben előforduló időjárási események összessége, amelyet az éghajlati rendszer működése valósít meg elsősorban önszabályozó módon, de növekszik az emberi cselekvésekből származó hatások mértéke.

Éghajlatváltozás: Fokozatos, hosszú időn át tartó, egyirányú eltolódás az éghajlat statisztikai jellemzőiben, amely olyan mértékű, hogy a korábbi állapothoz való viszonylag gyors visszatérést már nem teszi lehetővé. Az éghajlatváltozásoktól célszerű megkülönböztetni az éghajlat-ingadozásait, vagyis az éghajlat átmeneti, pár évtizedes változásait. Az éghajlatváltozást okozhatják természeti tényezők, pl. a Föld forgástengelyének változása, a légkör összetételére vonatkozó emberi ráhatások (pl. üvegházhatású gázok feldúsulása), vagy ezek együttes hatása.

Elővigyázatosság elve: Ahol súlyos vagy visszafordíthatatlan kár fenyeget, a kár teljes tudományos bizonyosságának hiánya nem használható fel indoklásként a környezetromlást megakadályozó, arányos intézkedések elhalasztására. Az elővigyázatosság érvényesítése egyúttal a megelőzést is szolgálja.

Fenntartható fejlődés: A Környezet és Fejlődés Világbizottsága (Brundtland Bizottság) meghatározása: A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generáció szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék saját szükségleteiket. Herman E. Daly meghatározása, amelyre az ökológiai közgazdaságtan és a környezetgazdaságtan is hivatkozik: A fenntartható fejlődés a folytonos szociális jobblét elérése anélkül, hogy az ökológiai eltartó képességet meghaladó módon növekednénk. A növekedés azt jelenti, hogy mennyiségi-materiális értelemben leszünk gazdagabbak, a fejlődés pedig azt, hogy ismereteink gyarapodnak, szociális és etikai szempontból pedig jobbak leszünk.

Globális felmelegedés: A Föld felszín közelében lévő légkör hőmérsékletében bekövetkező változás, melyet egyes üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának növekedése idéz elő.^[157]

Kibocsátás-csökkentés: A fosszilis energiahordozók felhasználásából keletkező üvegházhatású gázok légkörbe jutásának

csökkentése energiatakarékosság, energiahatékonyság növelésével, vagy megújuló energiaforrások hasznosításával. Az erdők által tartósan lekötött szén-dioxid is ide számítható.

Klímakutatás (éghajlatkutatás): Azon tevékenységek összessége, amelyek célja az *éghajlat* tulajdonságainak, térbeli és időbeli változékonyságának (ingadozásának és változásainak) jobb megismerése, lehetőség szerinti előrejelzése. A ~ részének tekintjük a változó mérési körülmények miatt nem reprezentatív adatok korrekcióját (homogenizálását), továbbá az éghajlati ismeretek olyan alkalmazásait is, ha azok célja más, pl. hidrológiai, ökológiai, energetikai folyamatok jellemzése. A ~ történhet a megfigyelt adatsorok és mezők matematikai statisztikai elemzése útján, illetve az időjárási jellemzők változását leíró differenciálegyenletek matematikai megoldásával, azaz számítógépes modellezéssel. Néha a ~ körébe soroljuk azon légkörfizikai és levegőkémiai vizsgálatokat is, amelyek nem közvetlenül segítik az éghajlat megismerését, ám amikor valamely részfolyamat jobb megértése, mint fő cél egyben lehetővé teszi a számítógépes modellek fejlesztését, ezáltal később az éghajlat megalapozottabb magyarázatát. A ~ értelmének másik kiterjesztése magában foglalja az éghajlathoz, elsősorban annak változásaihoz és szélsőségeihez történő *alkalmazkodás* (kármegelőzés, ritkábban előny-optimalizálás) tudományos megalapozását, valamint a *globális klímaváltozás mérséklését* elősegítő technikai és társadalmi (pl. jogi, politikai) intézkedések kutatását.

Környezetkárosodás: A környezetnek vagy valamely elemének olyan mértékű változása, szennyezettsége, illetve valamely eleme igénybevételének olyan mértéke, amelynek eredményeképpen annak természetes vagy korábbi állapota (minősége) csak beavatkozással vagy egyáltalán nem állítható helyre, illetőleg, amely az élővilágot kedvezőtlenül érinti.

Környezetszennyezés: A környezet valamely elemének (levegő, víz, föld, élővilág, épített környezet) a megengedett kibocsátási határértéket meghaladó terhelése.

Környezetvédelem: Olyan tevékenységek és intézkedések összessége, amelyeknek célja a környezet veszélyeztetésének, károsításának, szennyezésének megelőzése, a kialakult károk mérséklése vagy megszüntetése, a károsító tevékenységet megelőző állapot helyreállítása.

Közjó: Azoknak a társadalmi életfeltételeknek az összessége, amelyek mind a csoportoknak, mind az egyes tagoknak lehetővé teszik, hogy teljesebben és könnyebben elérjék tökéletességüket (GS 26). Továbbá a közjó egy közösség által elérhető emberi kiteljesedés, amelyben az adott közösség minden tagja osztozik nemcsak együttesen, hanem külön–külön, személy szerint is. Látható, hogy a közjó egyik lényeges jellemzője, hogy tökéletesedést, kiteljesedést jelent.

Ökológia: Olyan biológiai tudományág, amelynek azon háttérjelenségek és folyamatok kutatása a feladata, amelyek az élőlények közösségeinek viselkedését (pl. térbeli és időbeli eloszlását, ennek dinamikáját) behatárolják. Vizsgálja az élőlények és környezetük kapcsolatait. Az ökológia korábban inkább nagy rendszertani egységekhez kapcsolódott (növény-, állatökológia), ma általánosabb, a jelenségeknek az egyed feletti szerveződési szintek (pl. populáció, társulás) szerinti tárgyalása.

Ökoszisztéma (ökológiai rendszer): A növény-, állat- és mikroorganizmus-közösségek, valamint ezek élettelen környezetének dinamikus egységét jeleni, amely funkcionális egységben jelenik meg.

Ökoteológia: A keresztény ~ a környezeti problémák erkölcsi vonatkozásainak, valamint a hozzájuk kapcsolódó gazdaság- és társadalometikai kérdések biblikus és teológiai megalapozásával foglalkozik. Ezt egy a keresztény értékstruktúra alapján álló interdiszciplináris jellegű kutatás keretében teszi, amely felhasználja a természet- és társadalomtudományok eredményeit is. A természet értéke nem ragadható meg a maga teljességében kizárólag a természettudományos ismeretek segítségével, hanem ezeket a teremtő Isten és az ember transzcendens távlatokkal rendelkező kapcsolatába kell integrálni, tiszteletben tartva az egyes tudományok autonómiáját. A keresztény ~ alapján álló etikus magatartás el akarja kerülni mind az embert a többi teremtménnyel egy szintre helyező panteisztikus gondolkodást, mind pedig a természeti környezetet etikai vonatkozásoktól és önértéktől mentes, azt a végletekig kihasználható tárgyi valóságként értelmező magatartást. Relatív antropocentrizmusa Isten gondoskodó uralmában való részvételre szólít fel.

Populáció: Biológiai értelemben egyed feletti (szupraindividuális) szerveződési egység. Olyan azonos fajhoz tartozó szervezetek csoportja, amelyek egy adott élőhelyen azonos időben

tényleges szaporodási közösséget alkotnak. Központi jelentősége, hogy az ökológiai, a genetikai és az evolúciós folyamatok alapegysége. A populációk fontos tulajdonságai a születési arány (natalitás), a halálozási arány (mortalitás), a koreloszlás, a növekedés, a térbeli megoszlás és a közöttük kialakuló kölcsönhatások.

Szélsőséges időjárási esemény: Az időjárást elsősorban a csapadék, a hőmérséklet és a légmozgás határozza meg. Az éghajlatváltozás folyamatában a korábbi átlagadatoktól jelentősen eltérő események gyakorisága és intenzitása növekszik meg. A szélsőséges időjárási események főbb típusai: árvíz, belvíz, özvízszerű eső, aszály, hőség hullám, nagy hidegek, szélviharok, korai és késői fagyok stb.

Társulás (életközösség): Az élővilág egy meghatározott élőhelyen található olyan szerveződése, amelyben a különböző élő szervezetek állományai meghatározott kapcsolatrendszerben élnek együtt.

Természeti erőforrások: Fizikai jellemzők szerint csoportosíthatjuk ki nem meríthető erőforrásokra (napenergia, szélenergia, földhő), illetve kimeríthető erőforrásokra (ásványi nyersanyagok, faállomány). Egy másik osztályozás szerint vannak meg nem újítható erőforrások (szén, olaj, földgáz) és megújuló erőforrások (napenergia, szélenergia, geotermikus energia, vízenergia, biomassa). A bőségesen rendelkezésre álló erőforrásokat (pl. levegő, víz) a hagyományos felfogás szerint közjónak, vagyis a természet ingyenes ajándékának tekintik.

Természetvédelem: A természeti értékek, területek, tájak, valamint azok természeti rendszerei biológiai sokféleségének általános védelme, megismerésének és fenntartható használatának elősegítése, továbbá a társadalom egészséges, esztétikus természet iránti igényének kielégítése.

Üvegházhatás: A Napból érkező rövidebb hullámhosszú sugarakat a légköri részecskék kevéssé képesek elnyelni, így azok egy része a felszínig juthat, és ott nyelődik el. A földfelszín az elnyelt rövidhullámú napsugarakat hosszúhullámú hőhullámok formájában veri vissza. A hosszúhullámú sugárzást már a levegőrészecskék is képesek elnyelni. A levegő ezért „alulról” melegszik fel. Az ún. üvegházhatású gázok, például a szén-dioxid, vízgőz, metán, nitrogén-oxidok stb. nem csupán elnyelik, hanem a hosszúhullámú hőhullámok egy részét vissza is sugározzák a földfelszín felé. Ez az ún. üvegházhatás jelenség (az üveg is átengedi a rövidhullámú sugarakat, de visszatartja a hosszúhullámúakat). Az

üvegházhatás nélkül a levegő átlagos felszínközeli hőmérséklete jóval alacsonyabb lenne a jelenleginél. A természetes üvegházhatás tehát önmagában nem minősül problémának, hiszen megemelve a globális hőmérsékletet, lakhatóvá teszi a bolygót! Komoly probléma a fokozódó üvegházhatással van, amely az emberi tevékenység miatt indult meg (lásd: üvegházhatású gázok).

Üvegházhatású gázok (ÜHG): Léggöri gázok, amelyek a hőkisugárzás megkötése révén megakadályozzák a felszínről származó hő kijutását a világűrbe. Egy részük a globális felmelegedésért és az éghajlatváltozásért is felelős, mert léggöri koncentrációjuk jelentős mértékben növekszik. A fő ÜHG-k a szén-dioxid (CO₂), a metán (CH₄), a nitrogén-oxidok és a vízgőz (H₂O). A különböző ÜHG-k nagyon különböző hőelnyelő képességgel rendelkeznek. Közülük a vízgőz szerepe a természetes üvegházhatásban jelentős, mennyisége nem nő a légkörben, ellentétben a szén-dioxiddal és a metánnal.

Jegyzetek

[1] ASSISI SZENT FERENC, *Canticum Fratris Solis vel Laudes Creaturarum. Naphimnusz*, in HIDÁSZ FERENC–VÁRNAI JAKAB (szerk.), *Assisi Szent Ferenc művei* (Ferences források 1), Agapé, Újvidék–Szeged–Csíksomlyó, 1992, 120–121 (Sík Sándor fordítása, módosítással).

[2] II. JÁNOS PÁL, *Inter sanctos* kezdetű apostoli levél (1979. november 29.), in AAS 71 (1979) 1509–1510. http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apost_letters/1979/documents/hf_jp-ii_apl_19791129_inter-sanctos_lt.html [1] (latinul).

[3] Lásd: HM TREASURY, *Stern Review: The Economics of Climate* (2006. október 30.), London, United Kingdom. http://www.hm-treasury.gov.uk/stern_review_climate_change.htm [2]

Az Egyesült Királyság kormányának megbízására Lord Nicholas Stern of Brentford közgazdász által az éghajlatváltozásnak és a globális felmelegedésnek a világgazdaságra gyakorolt hatását vizsgáló kb. 700 oldalas tanulmány, amely ezen a területen az eddigi legátfogóbb munka.

Garnaut Climate Change Review (2008. szeptember 30.). Ausztrália miniszterelnöke, Kevin Rudd megbízásából Ross Garnaut által készített jelentés, amely az éghajlatváltozásnak az ausztrál gazdaságra gyakorolt hatását vizsgálja. A dokumentum első változata (*Interim Report*) 2008. február 21-én jelent meg.
http://www.garnautreview.org.au/domino/Web_Notes/Garnaut/garnautweb.nsf [3]

Lásd továbbá: az ENSZ által végzett széleskörű vizsgálat a földi élő rendszerek állapotáról, az ún. *Millenniumi Ökoszisztéma Felmérés* [HASSAN, R.–SCHOLLES, R.–ASH, N. (szerk.), *Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and Human Well-being*, Island Press, Washington–Covelo–London, 2005], az Európai Környezetvédelmi Ügynökség [European Environment Agency, EEA] évenként közzé tett beszámolói, a klímaváltozással foglalkozó kormányközi testület, az IPCC 2007-ben írt jelentése [IPCC, *Fourth Assessment Report. Climate Change 2007: Synthesis Report*] vagy a WWF átfogó, kétévente közreadott Élő Bolygó Jelentései (*Living Planet Report*).

[4] ENSZ, *Millennium Ecosystem Assessment*, 2005.

[5] WWF, *Living Planet Report*, Gland (Svájc), 2006.

[6] I. m.

[7] FAO, *State of the World's Forests*, 2007.

[8] ENSZ, *Millennium Ecosystem Assessment*, 2005. A ppm egység azt jelenti, hogy hány darab jut az adott részecskéből egymillió levegőrészecskére (parts per million).

[9] STANDOVÁR TIBOR–PROMACK, RICHARD B., *A természetvédelmi biológia alapjai*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.

[10] RAKONCZAY ZOLTÁN (szerk.), *Vörös Könyv*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

[11] Vö. ÉLET 161–174.

[12] PÓS PÉTER, *A levegőszennyezés és az asztma*, in *Lélegzet*, XII/3 (2002).

[13] EURÓPAI BIZOTTSÁG (COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES), Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. *Thematic Strategy on Air Pollution*, Brussels, 2005. <http://ec.europa.eu/environment/archives/cafe/general/keydocs.htm> [4]

[14] IPCC 4. Jelentés, 2007.

[15] Vö. VAHAVA Jelentés.

[16] WACKERNAGEL, M.–REES, W., *Ökológiai lábnyomunk*, Föld Napja Alapítvány, Vác, 2001.

[17] WWF, *Living Planet Report*, 2006. http://www.panda.org/news_facts/publications/living_planet_report/lp_2006/index.cfm [5]

[18] Vö. HARSÁNYI P. O., *Gondos sáfárok vagy rövidlátó haszonélvezők? Tájékozódás az ököteológiai és ökofilozófiai irányzatok sokaságában*, in *Pannonhalmi Szemle* 9 (2001/2) 39–54.

[19] Vö. FOX, W., *Fondamenti antropocentrici e non antropocentrici nelle decisioni sull'ambiente*, in POLI, C.–TIMMERMAN, P., *L'etica nelle Politiche Ambientali*, Fondazione Lanza – Gregoriana Libreria Editrice, Padova, 1991, 118–119.

[20] Vö. FISSO, M. B.–SGRECCIA, E., *Etica dell'ambiente II*, in *Medicina e Morale* 47 (1997) 57.

[21] A szemlélet egyik képviselője John Passmore (1914–2004, ausztrál filozófus; ID., *Man's Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions*, Charles Scribner's Sons, New York, 1974; ID., *Eliminare le sciocchezze. Riflessioni sulla frenesia ecologica*, in DELLA VALLE, S., *Per un agire ecologico*, Baldini e Castoldi, Milano, 1998, 247–278.). Az értékelést lásd: MELE, V., *Per un'ecologia personalista tra antropocentrismo ed ecocentrismo*, in PONTIFICIA ACADEMIA PRO VITA, *La cultura della vita: fondamenti e dimensioni*(szerk. Vial Correa, J.–Sgreccia, E.), Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano, 2002, 158–178, itt 160.

[22] Vö. FAGGIONI, M. P., *L'uomo è ancora signore del creato? Tracce di etica ambientale in Gaudium et spes*, in *Antonianum* 70 (1995) 429–472.

[23] A mérsékelt antropocentrizmus elméletét angol nyelvterületen a következő szerzők képviselik: Kristin Shrader-Frechette (tudományfilozófus, University of Notre Dame, USA), Mark Sagoff (filozófus, University of Maryland, USA), Eugen C. Hargrove (filozófus, University of North Texas, USA) és Bryan G. Norton filozófus, School of Public Policy, Georgia Institute of Technology, USA). Vö. SHRADER-FRECHETTE, K., *Environmental Ethics*, Boxwood Press, Pacific Grove (CA), 1981; SAGOFF, M., *The Economy of the Earth: Philosophy, Law, and the Environment*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988; HARGROVE, E. C., *Foundations of Environmental Ethics*, Prentice Hall, Englewood Cliffs (NJ), 1989; NORTON, B., *Why Preserve Natural Variety?*, Princeton University Press, Princeton (NJ), 1987.

[24] Vö. GODFREY-SMITH, W., *The Value of Wilderness*, in *Environmental Ethics* 1 (1979) 309–319.

[25] Vö. FAGGIONI, *L'uomo è ancora signore del creato?*, 452–453.

[26] Vö. FOX, *Fondamenti*, 125.

[27] Vö. CALLICOTT, J. B., *Environmental Ethics: Overview*, in REICH, W. T. (szerk.), *Encyclopedia of Bioethics*, Macmillan, New York, 1995, 2. kötet, 676.

[28] CALLICOTT, J. B., *Intrinsic Value, Quantum Theory, and Environmental Ethics*, in *Environmental Ethics* 7 (1985) 257–275; REGAN, T., *The Nature and Possibility of an Environmental Ethics*, in *Environmental Ethics* 3 (1981) 19–34.

[29] Vö. SINGER, P., *Animal Liberation*, New York Review Book, New York, 1990.

[30] Vö. GOODPASTER, K., *On Being Morally Considerable*, in *Journal of Philosophy* 75 (1978) 308–325.

[31] LOVELOCK, J., *Gaia: a New Look at Life on Earth*, Oxford University Press, Oxford, 1979.

[32] Vö. LEOPOLD, A., *A Sand Country Almanac and Sketches Here and There*, Oxford University Press, New York, 1949.

[33] A kifejezés Leopold sajátja.

- [34] Vö. JONAS, H., *Das Prinzip Verantwortung*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1979, 101–103.
- [35] A kifejezést a norvég filozófus Arne Naess javasolta 1973-ban. Vö. A. NAEISS, *Ecology, Community and Lifestyle: outline of an ecosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- [36] FOX, F., *The Meaning of 'Deep Ecology'*, in *The Trumpeter* 7 (1990) 48–50.
- [37] Vö. FAGGIONI, *L'uomo*, 48.
- [38] Carolyn Merchant ökofeminista filozófus (1936–, University of California, Berkeley, USA). Vö. MERCHANT, C., *The Death of Nature: Woman, Ecology and Scientific Revolution*, Harper and Row Publishers, New York, 1983.
- [39] Karen J. Warren (1947–) filozófus; Macalester College, St. Paul, Minnesota, USA. Vö. WARREN, K., *The Power and the Promise of Ecofeminism*, in *Environmental Ethics* 12 (1990) 125–146; ID., *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*, Rowman & Littlefield, Lanham, Md., 2000.
- [40] ETTK 451–455. Lásd továbbá: PÁPAI BIBLIKUS BIZOTTSÁG (PONTIFICIA COMMISSIONE BIBLICA), *Bibbia e morale. Radici bibliche dell'agire cristiano* (2008. május 11.), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2008, 8–13. pontok (*Il dono della creazione e le sue implicazioni morali*).
- [41] Vö. WHYTE, L., *The Historical Roots of our Ecological Crisis*, in *Science* 155 (1967) 1203–1207. A szerző a cikkben a kereszténységet teszi felelőssé a természeti környezet kíméletlen és felelőtlen kihasználásáért amikor a „hajtsátok uralmatok alá és uralkodjatok” bibliai tanítást félreértelmezi.
- [42] Vö. WESTERMANN, C., *Creazione*, Queriniana, Brescia, 1991, 111.
- [43] Vö. MOLTSMANN, J., *Gott in der Schöpfung*, Kaiser Verlag, München, 1985; olasz ford., *Dio nella creazione*, Queriniana, Brescia, 1986, 118.
- [44] I. m., 120.

- [45] Vö. GIANNONI, P., *La creazione. Oltre l'antropocentrismo?*, Messaggero, Padova, 1993, 40–41.
- [46] LCSALÁD, 9. pont.
- [47] Vö. WESTERMANN, *Creazione*, 99.
- [48] Vö. MOLTSMANN, *Dio nella creazione*, 256–259.
- [49] Vö. VON RAD, G., *Genesi. La storia delle origini*, Paideia, Brescia, 1973, 66–67.
- [50] Lásd még: Ter 28,3; 35,11; 48,3–4.
- [51] Vö. GÁNÓCZY, A., *Dottrina della creazione*, Queriniana, Brescia, 1985, 64.
- [52] Vö. BEINERT, W., *Christus und der Kosmos. Perspektiven zu einer Theologie der Schöpfung*, Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1974, 28.
- [53] AUER, A., *Etica dell'ambiente*, Queriniana, Brescia, 243.
- [54] Vö. GÁNÓCZY, *Dottrina della creazione*, 72.
- [55] Vö. HAMMAN, A.G. (szerk.), *L'uomo immagine somigliante di Dio*, Paoline, Cinisello Balsamo, 1991, 18.
- [56] Lásd: HÄRING, H., *Das Böse in der Welt. Gottes Macht oder Ohnmacht?*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1999; KREINER, A., *Gott im Leid. Zur Stichhaltigkeit der Theodizee-Argumente*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1997.
- [57] NASH, J., *Loving Nature. Ecological Integrity and Christian Responsibility*, Abingdon Press, Nashville, 1991, 68–69.
- [58] Vö. I. Vatikáni Zsinat, *Dei Filius* kezdetű hittani rendelkezés a katolikus hitről (1870. április 24.), 2. fejezet, in DS 3004, 3026. A KEK a 36. pontban idézi. Lásd még: DV 5.
- [59] Vö. XIII. LEÓ, *Rerum novarum* kezdetű enciklika (1891. május 15.), in TOMK